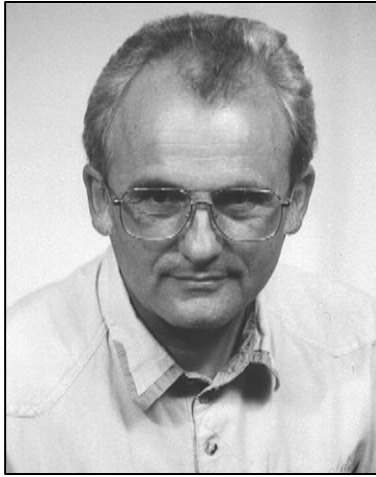

A tartalomból

- 2 Kántor Zoltán
Polgári nacionalizmus?
- 3 Salat Levente
A romániai magyarság szellemi helyzete
- 4 Tofik Iszlamo
Levél
Petre Romanhoz
- 6 Ovidiu Pecican
Transznetikus párt
avagy polgári fórum?
- 7 Bakk Miklós
Modellek és
alternatívák
Caius Dobrescu
Az „erdélyi irodalom”
és a jövő
- 8 Daniel Vighi
Bátorság és stagnálás
között az európai jövő
Szöke László
Fogytán a türelmem
- 9 Al. Cistelean
Az „erdélyinek lenni”
félelme
Traian Ștef
Egy európai gyakorlat
- 10 Chevenement–Fischer
Szemtől szemben
- 12 Kelemen Attila
Meg fogod bánni
Ágoston Hugó
Bukarest mint
provincia

Móttó: *Ha nincsenek, ki kell őket találni.* (Palacky után szabadon)

MOLNÁR Gusztáv

A konzociációs demokrácia esélyei Erdélyben

Éreztük, hogy az egyik fele, Lengyelországgal és Magyarországgal az élen elindult a folyamat, egyezkedő, egyszóval alkotmányosan körülbástyázott átmenet útján, a diktatúrától a demokráciába, a másik fele pedig – Románia mindenekeletű – törés, nyílt konfrontáció nélkül nem fog tudni kilábalni a kommunizmusból.

De annyira lenyűgözött akkor bennünket a kamijúrtásnyira tőlünk lassan kibontakozó közép-európai demokrácia, hogy fel sem tettük magunknak a kérdést: miféle átmenet is lesz ez, *itt*. Mert az nyilvánvaló volt, hogy ha a rendszer egyszer összeomlik, akkor *itt sem* maradhat fenn.

Aszerbiai események világosan mutatják, mi történt *itt*, tíz évvel ezelőtt. *Kostunica* nem tudott alkotmányos úton hatalomra kerülni. Véres vagy vértelen – ez a véletleneken és az államszínnyel művészetének *Malaparte* óta folyamatosan halmozódó tapasztalatainak egyre simább alkalmazásán is múlik –, de mindenképpen jól megszervezett puccs kellett hozzá. Romániában még jelentős véráldozattal járt a titkosszolgálatok és a hadsereg egyszóval az erőszak szervezete átállása, Oroszországban már kevesebbel, most – reméljük – még kevesebbel.

De nem kétséges, hogy mindhárom esetben egy töről fakadó jelenséggel állunk szemben: olyan átmenettel, amelyben az erőszak szervezete, mindenekeletű a titkosszolgálatok szabják meg, átállásukkal a feltételeket. Hagományos civil társadalom és érdemleges magán gazdaság híján, ebben a Szerbiától Románián és Ukrajnán át Oroszorszáig húzódó térségben ők lesznek az új, „demokratikus” alapokon megszerveződő politikai, gazdasági és média hatalom főszereplői. Ez egyébként Romániában éppen *Constantinescu* hatalomra kerülése után vált teljesen nyilvánvalóvá.

Ennyit, röviden, a demokráciából a diktatúrába való kelet-európai átmenetről.

Lássuk, mivé lett a másik 10 évvel ezelőtti kulcsfogalmunk, az „összmagyarság”. Magyarország ma, a maga végtelenül unalmas, eurokonform csetepatéival egy önző, nemzeti tragédiáiról szertartásszerűen megemlékező, de végeredményben sikeres nemzetállam benyomását kelti. Önzése kétféleképpen is megnyilvánul: vagy háttal fordít teljeseen, vagy a keblére ölel, hajlandó bennünket határmódosítás nélkül „reintegrálni”, természetesen amennyiben elfogadjuk az általa kijelölt játékszabályokat.

Itt vagyunk tehát, közép-európaiakként Kelet-Európában, magyarokként az összmagyarságról leszakadva, románokként az összrománoságot egyre nagyobb terhelnek érezve, és ahelyett, hogy kezdenék valamit magunkkal, tanácstalanul téblábolunk a két egymástól geopolitikai értelemben távolodó nemzetállam közötti táguló térben. Az egyik „anyaországunk” tulajdonképpen már a Nyugat része, anélkül, hogy világos stratégiája lenne arra nézve, hogy mit is kezdjen *ott* önmagával és kinnlevőségeivel. Hol van már a „nemzetek Európája”, amelyet a magyarországi politikuskok és szakértők rendre megidéznék!

A másik kívülről kopogtat egyre türelmetlenebbül. Egy vezető brüsszeli tisztségviselő mondotta nemrég egy zártkörű budapesti rendezvényen, hogy „Románia és Bulgária nagy valószínűséggel akkor sem kerül sorra, ha az EU-bővítés során az ún. *big-bang* változat mellett döntenek”. Ez lényegében azt jelenti, hogy a 21. század első évtizedében, azaz a 2010-ig az Európai Unió tagja lesz az Adriától a Balti-tengerig húzódó sávban elhelyezkedő valamennyi közép-európai állam, azaz Horvátország, Szlovénia, Magyarország, Szlovákia, Csehország, Lengyelország, Litvánia, Lettország és Észtország, míg Románia – a posztsovjeti térséggel és a Balkánnal együtt – kimarad.

Ez az újból, brutálisan visszatérő differen-

ciális azzal a súlyos és elkerülhetetlennek látszó következménnyel jár, hogy a kelet-európai ún. *illiberális demokráciák* (*Fareed Zakaria*) nem számíthatnak arra, hogy a nyugati integrációs struktúrák fogják őket kiemelni jelenlegi béna állapotukból. Ezzel a helyzetük megpecsételődni látszik, azaz nemcsak a politikai rendszerük, hanem az egész állami berendezkedésük válik diszfunkcionálissá.

Ha illiberális demokráciáknak azokat az országokat tekinthetjük, amelyek a nyugati típusú demokráciát fogadták el saját politikai rendszerüknek, de nem képesek annak intézményeit hatékonyan működtetni, csődöt mondott államokról (*failed states*) akkor beleszólhatunk a közéletünkbe, ha egy ország – belső és külső okok szerencsétlen összjátékára folytán – a kritikusnak tekinthető időintervallumnál (ez a mai posztmodern világban 10 év körül van) hosszabb ideig marad meg ebben a politikai és jogi intézményeket felőrölő állapotban.

A kérdés az, hogy miközben a Regát, a román társadalmat sújtó civilizációs katasztrófa mintegy beteljesítve, a társadalmi és politikai homogenizáció új formái felé halad, Erdély meg tud-e indulni az ellenkező irányban. Kétségtelenül meglévő társadalmi és kulturális sokféleségét, azaz a Regáttal szembeni másságát képes lesz-e megfelelő lokális és regionális intézmények kiépítésével aktivizálni, cselekvőképessé tenni?

Erdélyt az óvta meg a kommunista homogenizációtól, és remélhetőleg az fogja megővni annak jelenleg körvonalazódó, posztkommunista pártjától, hogy társadalmi születésűt fogva plurális jellegű. Plurális abban az értelemben, ahogy Arend *Lijphart* definiálta ezt a kifejezést, *Democracy in Plural Societies* (1978) című alapművében. Plurális társadalomnak ebben az értelemben az ún. szegmális törésvonalak által felszabdalt, szele-

Folytatás a 2. oldalon

Gabriel ANDREESCU

Az Anastasia Alapítvány felhívása

meg, az örökfelfogadás jogát, a kirendeltségek, vendéglők és klubok létrehozásának jogát stb.

Elutasítva a provincializmust és bűnek maudva Európa nagy hagyományaihoz és példamutató európai értékekhez, a Román Ortodox Egyház kérte a 200. cikkely hatályban maradását, megakadályozását annak, hogy nyilvánosan mutogatható legyen, és polgárilag és közigazgatásilag érvényesnek ismertessék el egy olyan halálos emberi gyengeség, amely romboló az Élet és az Ember jövőjére nézve, amelyet az emberek Élő Istene szigorúan büntet. Az Egyház jogos tiltakozása magányos tiltakozás maradt. A román nemzet élje passzíván és valamelyes felsőbbrendű derűvel tekint arra, ahogyan egyes semmirekellők és ágrólszakadt értelmiségiek gúnyolják és rágalmazzák az ortodox főpapokat. A polgári társadalom más esetekben oly gyors szószólói, akárcsak a többi vallásfelekezettel, meg se mukkamnak.

Az Anastasia Alapítvány felszólít minden romániai keresztény felekezettel – különösen a római katolikus és a görög katolikus –, hogy késedelem nélkül bozza nyilvánosságra álláspontját a 200. cikkely hatályon kívül helyezésével kapcsolatban. Ez az egyetlen mód, amellyel bebizonyíthatjuk a világnak, hogy mindnyájan testvérek vagyunk Krisztusban. Különben fennáll annak a veszélye, hogy a testvéregyházak bűnös hallgatását az

egyházi kisebbségnek a szexuális kisebbséggel való gyalázatos és abszurd hallgatolagos összejártsága egyenes bizonyítékként értelmezzék.”

Egészen közöltem a felhívást, mert egéremdemli, hogy kihagyások nélkül olvassuk. Amennyi stratégia, ugyanannyi pszichológia van benne. Ime egy szöveg, amelyet nem egy bigott valaki, hanem egy írásszerető írt, mert a retorika, a szidalmak jellege és a célok alapvető pontossága nem illik bele semmilyen szabványba. De ebben a szövegben az írás kedvelése az egyetlen, ami valóban pozitívat sugall. Másként? A különböző szintek szörnyű zűrzavara. Hogy teheted a maszturbálást a pedofília mellé? A homoszexualitást a gerontofília mellé? Hogyan teheted megkülönböztetés nélkül egyenlőséget egy intim megnyilvánulás és az erőszak közé? A felhívás szerzőinek elképzelésük sincs a valóságról, a törvényről. (Jelen pillanatban több száz személy van börtönben kiskorúak ellen elkövetett szexuális vétés miatt.) Akárhogy is, megértettük, hogy ha egy nap szerzőink döntenének ebben az országban, rácsok mögé dűgnék azokat, akik maszturbálnak.

Másodszor, az Anastasia Alapítvány ráadásul hamisítva-ravaszul „a nagy keresztény hagyományokkal és az európai értékekkel” egy vonalba helyezi a Román Ortodox Egyház homofob keresztiesháborúját. Természetesen, amit a BOR tesz, az homlokegyenest ellenkezik az idézett szel-

lemmel. Az „európainak” nevezett hagyomány nem a keresztiesháborúk és a boszorkányüldözések hagyománya – amelyeken nemrég sajnálkozott a pápa –, hanem az ember lények iránti tisztelet, függetlenül azok tulajdonságaitól. Európa más keresztény egyházi is elutasítják a homoszexualitást, de azok nem kérik az államtól a homoszexuálisok állampolgári jogainak megvonását, úgy mint azt a Román Ortodox Egyház teszi, és ahogy megismétli azt, egyenként felsorolva, hangsúlyozottan annak meghosszabbított keze, az Anastasia Alapítvány.

A harmadik észrevétel az ortodox főpapok méltóságát eladózatokká való kiküldetése lenne. „Kigúnyoltak” és „rágalmazottak”. Ami ezidáig ezekről a főpapokról nyilvánosan elhangzott, nem más, mint: 1. az ortodox főpapok tisztességtelen homofob kampányt folytatnak, amelyben összetévesztik az egyház sajátosságait az államéival; 2. nagyon valószínű, hogy közülük egyesek együttműködtek a Szekuritáttal, s ezt a közvélemény tudomására kell hozni (mert közérdek, és így írja elő a törvény). Hogy magyarázza meg az Alapítvány az igazságit iránti érdektelenségét?

Végül – és ez valóban új – a felhívás szerzői a mézédeseen és képmutató alakoskodással „testvérek”-nek nevezett görög katolikus és római katolikus egyházakhoz fordulnak. Ha ők hallgatnak, bebizonyítják – ahogy egyszerre mértéktelenül feldühödött

szerzőink mondják – „az egyházi kisebbségnek a szexuális kisebbséggel való gyalázatos és abszurd összejártsását”. Ebben a két vallásfelekezettel pontos, önhitt fenyegetését ismerhetjük fel. Ebben fedezhetjük fel az Alapítvány igazi „hozzájárulását”.

Nem első eset, hogy az Anastasia Alapítvány megfogalmazza álláspontját a két, mondjuk úgy, nyugati egyházzal kapcsolatban. Sorin *Dumitrescu*, az Alapítvány egyik vezetője, és stílusát után ítélve valószínűleg a felhívás egyik szerzője, úgy mutatta be a koszovói konfliktust, mint az ortodoxizmus és a nyugati katolicizmus/protestantizmus közti harcot. Milosevics bukása valószínűleg szörnyű csapás azok számára, akik ma az Anastasia Alapítvány terveire vigyáznak. A hágai, a szerbiai stb. bíróságok által várhatóan felelősségre vonandó gyilkos eltűnése a gyors nyugatosodás felé való fejlődést eredményezheti – ami nem jelenti azt, hogy ez be is következik. Ennek az övezetnek jelentős civil szervezete, gazdasági hagyományai viszonylag gyorsan átlendíthetik a volt Jugoszlávia országait a nyugatpárti világba. Akkor az ortodoxia fergeteges és látványos sikeres kelet-dél-európai kampánya fontos tartóoszlopot veszítene el. A Bukarest-Athén-Belgrád háromszög valóban törekeny tengellyé válna az előjárók azon felmérhetetlen igényeivel szemben, hogy ortodox országok megalapítói legyenek. Végzetes terv ez, még a római katolikus és görög katolikus kisebbségek számára is.

Gyanítom azonban, hogy a két „testvéregyház” vezetői is érzik ezt a halálos veszélyt. Miért segítenének ők is ásni azt a gödört, amelyet mások, beleértve a felhívás szerzőit is, készítenek számukra?

Fordította: HADHÁZY Zsuzsa

KÁNTOR Zoltán

Polgári nacionalizmus?

günk egyik fontos szervezője, de a nemzeti keretek „túlhaladásának” igényével közelítik meg a kérdéskört. A polgári nacionalizmus így sokszerző értelmezésében a nacionalizmus „enyhébb” formája. Elméleti és gyakorlati szakemberekre (társadalomkutatókra és politikusokra) tartozó kérdés, hogy nem nemzeti alapon meg lehet-e szervezni a kelet-közép-európai államokat, társadalmakat és nemzeteket. Lássuk a probléma elméleti vetületeit.

A civil, illetve az etnikai nacionalizmusról a szakirodalomban John Plamenatz és Hans Kohn beszél először. Röviden összefoglalva, Kohn szerint a nyugati nacionalizmus lényegében racionális, és a liberális emberjogi eszmerendszerre épül. A keleti nacionalizmus viszont misztikus, etnocentrikus és törzsi érzelmekre. Plamenatz szerint a polgári nacionalizmus (*civic nationalism*) a kulturálisan fejlett nemzeteket jellemzi, míg az etnikai nacionalizmus a kisebbségi érzés által motivált primitív népeket. Anthony D. Smith megfogalmazásában a nyugati nacionalizmus polgári és politikai, a keleti nacionalizmus etnikai és genealógiai. A két párosítást (etnikai/polgári, keleti/nyugati) akár színanimaként is kezelhetjük, mivel alapjában véve ugyanazokat a különbségeket emelik ki, és ugyanazzal a bírálattal is illelhetjük őket. Hozzátehetjük, hogy ebben az írásban kevésbé érdekel a használt terminológia, mint a felosztás/tipológia.

Az említett felosztásnál nem tekinthetünk el attól, hogy az nem egy nacionalizmuselmélet része, hanem csupán tipológiát jelent. Ez azért fontos, mivel nem szolgál magyarázattal a nemzet, illetve nacionalizmus kialakulására, így nincs figyelemmel a konkrét történelmi és társadalmi helyzetre; nem veszi figyelembe eléggé azt a tényt, hogy a nemzetek hamarabb alakultak ki Nyugat-Európában, mint Kelet-Közép-Európában. A nemzeti alapon való szerveződés Nyugat-Európában állami keretek közt kezdődött, míg Kelet-Európában hamarabb alakult ki a nemzet, mint az állam. Ezek fontos tényezők, amelyeknek azonban Plamenatz és Kohn, a tipológia

felállításakor, nem szentelt elég figyelmet.

Egy további bírálat az implicit értékítéletre vonatkozik. Mindkét értelmezésben a polgári, illetve a nyugati nacionalizmus a pozitív, a „jó” nacionalizmus, míg az etnikai, a keleti negatív és „rossz”. A társadalomtudománynak nem feladata értékelni a különböző típusú nacionalizmusokat – ez legfeljebb a politikai filozófia feladata lehet, amely normatív módon közelíti meg a kérdést. Egy ilyen értékítéletet magában hordozó megközelítés megkérdőjelezi az elemzés tárgyilagosságát.

Caius Dobrescu felemlíti Habermas alkotmányos patriotizmusát, amely a szakirodalom szerint fogalmilag a polgári nacionalizmushoz áll közel. A patriotizmus fogalmát a szakirodalom – hasonló hibába esve, mint Plamenatz és Kohn – pozitív fényben tünteti fel, és ellentétbe állítja a nacionalizmussal, amelyet negatív konnotációval használ. Ezzel a felosztással a legnagyobb baj az, hogy fogalmilag pontatlan; két kategorikusan különböző dolgot hasonlít össze. Walker Connor nyomán különbséget teszünk a két fogalom között. A patriotizmus az államhoz, míg a nacionalizmus a nemzethez való lojalitást fejezi ki.

Érdekes még a Rogers Brubaker által felvetett kérdéseket végiggondolni. Amennyiben az etnikai nacionalizmust szűk értelemben vesszük, a származásra fektetve a hangsúlyt, akkor nagyon csekély számú tényleges etnikai nacionalizmust találunk. A fogalom párja, a polgári nacionalizmus fogalma viszont használhatatlanná válik, mivel szinte az összes fennmaradó nacionalizmus besorolható ide, így nem ragadhatjuk meg a közöttük lévő különbségeket. Másrészt, amennyiben az etnikai nacionalizmust tág értelemben, etnikakulturálisan értelmezzük, nem marad a polgári nacionalizmus csoportjában szinte egyetlen eset sem, mivel mindegyik nacionalizmusnak létezik kulturális komponense is.

A *Provincia* szerzői nem az előbb említett formában vetik fel a polgári nacionalizmus kérdését. Molnár Gusztáv a

„Premodern” provincia című tanulmányában kifejti, hogy az etnikai nacionalizmusról a polgári nacionalizmusra való átérés sem jelenthet megoldást. Molnár a nemzeti elven való szerveződést szeretné meghaladni, és ezért keres más, nem az etnikumot vagy a nemzetet központba helyezhető szervezési elvet. Így a föderalizmus, a regionalizmus, a területi autonómia felé mutató megoldások irányában keres. Caius Dobrescu is a fentebb vázoltaktól különbözően értelmezi a polgári nacionalizmust, azt állítva, hogy Románia számára nem jelenthet követendő modellt a polgári nacionalizmus. Dobrescu a fogalom két tagját egyenrangúnak tekinti, pedig itt egyértelműen az előbbi a jelző, az utóbbi az alany. Dobrescu az alanyt, a nacionalizmust, külön elemzi, és nem abban a jelzős szerkezetben, amely értelmet ad a szóösszetételnek. Ezért a nacionalizmust csupán negatív értelemben vizsgálja (pl. mint sovinizmust, ami idegengyűlöletet jelent), és nem semleges fogalomként. Érthető – hisz térségünkben ebben az értelemben használják –, de nem elfogadható ez a megközelítés. Bakó Miklós is foglalkozik a kérdéssel, de nem teljesen egyértelmű, hogy miért tekinti a decentralizáció támogatását és a regionalizmus ellenzését (amely az ország közjogi szerkezetének átalakítását eredményezné) a polgári nacionalizmus álláspontjának. Pontosabban fogalmazva, a kérdés az, miért kell ezt az álláspontot a nacionalizmushoz kötni? Ha végiggondoljuk, a decentralizáció támogatása és az országos belüli egységek megerősítésének ellenzése elképzelhető a nacionalizmus kérdésének mellőzésével is. Gabriel Andreescu a kérdést jogi-filozófiai szemszögből közelíti meg, és azt állítja, a „polgári nacionalizmus nem pusztán fogalom, hanem norma is”. Lehet, hogy tévedek, de szerintem itt inkább a liberális nacionalizmusról van szó. Például Will Kymlicka értelmezésében a liberális nacionalizmus normája a *szabadság a csoporton belül* és az *egyenlőség a csoportok között* követelményekkel fejezhető ki. Ebben az elméleti keretben a kérdés az, hogy milyen (kollektív) jogai vannak egy nemzeti kisebbségnek, melyik nacionalizmus és nemzetépítés igazolható és melyik nem. (Zárójelben jegyzem meg, hogy számomra régóta kérdés, miért foglalkoznak olyan kevesen a romániai magyar értelmi-

litékai értelemben is Magyarország felé tekintő magyar.

litékai értelemben is Magyarország felé tekintő magyar. Az elmúlt tíz év alatt mind a transzszilvanista, mind pedig az antitranszszilvanista magyar szegmens kialakult, de az utóbbi – a Magyarok Világszövetségének köszönhetően – csak most kezd szervezeti értelemben is láthatóvá válni. Az antitranszszilvanista román szegmens szintén megjelent a színen, de társadalmi és politikai szerepe – akárcsak antitranszszilvanista magyar párjára – marginális. A transzszilvanista román szegmens még nem alakult ki, vagy legalábbis nem vált politikai értelemben is láthatóvá. Amennyiben a transzszilvanista román szegmens képes lesz politikai értelemben is megszerveződni, meggyőződésem, hogy a transzszilvanista magyar szegmessel – politikai értelemben: az RMDSZ-szel – együtt Erdélyben biztos többséget fog alkotni. Ezt a többséget csak még jobban kiemeli az a szerencsés körülmény, hogy az antitranszszilvanista román és az antitranszszilvanista magyar szegmens közötti ellentét vélhetően mindig nagyobb lesz a transzszilvanista és antitranszszilvanista román, illetve a transzszilvanista és antitranszszilvanista magyar szegmens közötti belső ellentéténél.

A működőképes és hatékony, valóban politikai stabilitást generáló konszociációs demokráciának négy nélkülözhetetlen eleme van: 1. nagykoalíciós kormány, amely a plurális társadalom valamennyi fontos szegmensének politikai vezetőit egyesíti, 2. kölcsönös vétőjog a létfontosságú kisebbségi érdekek védelmében, 3. arányosság a politikai képviselet, a köztisztviselők megosztása és a közpénzek elosztása terén, és végül 4. valamennyi társadalmi szegmens magas fokú autonómiája saját belső ügyeinek intézése tekintetében.

Egolyan transz-segumentális, transznacionális politikai és társadalmi intézményrendserről van tehát szó, amely maximálisan biztosítja az egyes szegmensnek autonóm életét, fennmaradásuk és fejlődésük feltételeit.

szégek közül a liberális nacionalizmus eszméiről – a komunitárius politikai filozófiával –, illetve az, hogy ennek érveit miért nem merülnek fel szinte soha a politikai diskurzusban.)

A szerzők, akik közül többen társadalomkutatók, a *Provincia* hasábjain megoldásokat keresnek azokra a kérdésekre, amelyeket tulajdonképpen néhány éve Molnár Gusztáv vetett fel *Az erdélyi kérdés* című tanulmányában (*Magyar Kisebbség*, 1997./3–4.). Ebben nem csupán elemzésről van szó, hanem egyfajta megoldáskeresésről is, és ez visszahat a megfogalmazásra. Ezért talán nem túlzás azt állítanunk, hogy ez az elemzési keret megválasztását is befolyásolja.

A polgári nacionalizmus kérdésére viszont, egyetértve azokkal, akik nem hiszik, hogy az valamiféle megoldást jelentene. Nézetem szerint minden nacionalizmusnak van egy etnikai komponense, legyen az akár származáson alapuló, akár konstruált jellegű. Ez jelentőséggel bír a csoport tagjai számára, és nagymértékben befolyásolja politikai cselekvéseiket. A nemzeti csoportok, minden retorika ellenére, a nemzeti vagy etnikai elv mentén szerveződnek, ennek túlhaladására igen kevés példa van. A térség nemzeti kérdését illetően párhuzamos nemzetépítéssel figyelhetünk meg, legyen szó akár államilag támogatott, akár kisebbségi nemzetépítésről. Mindegyik esetben az etnikai komponens a meghatározó. Természetesen léteznek az etnikumon, a nemzeten túllépő érdekek, amelyek azonban ideiglenesnek tűnnek, egy adott politikai helyzettel függnek. Ahogy egy etnikailag releváns konfliktus adódik, ezek az ideiglenes együttműködések felbomlanak, és újra az etnikai alapú szerveződés válik meghatározóvá.

Szándékom csupán a kérdés más szemszögből való felvetése volt, és a polgári nacionalizmus fogalmának használata elleni érvelés. Hogy a romániai helyzetre milyen lehetséges megoldások vannak, az nem képezte hozzászólásom tárgyát. Ezzel kapcsolatban csupán annyit jegyeznek meg: igen nehezen tudom elképzelni, hogy egyáltalán képesek lehetnének megérteni a folyamatokat a fogalmi tisztázás előtt. Ez fontos lenne azok számára is, akik azt a feladatot tűzték maguk elé, hogy valamilyen transz-etnikus vagy poszt-nacionális megoldást találjanak a romániai, illetve erdélyi helyzetre.

Folytatás az 1. oldalról

tekre, külön egységekre bomló társadalmat tekintjük, amelyben a politikai erők megoszlása tükrözi a társadalomban meglévő objektív különbségeket. A szegmentális törésvonalak vallási, ideológiai, nyelvi, regionális, kulturális, faji vagy etnikai jellegűek lehetnek. A plurális társadalmak további figyelemreméltó jellemvonása, hogy a politikai pártok, érdekcsoportok, médiák, iskolák, az önkéntes egyesülések, egyzóval a civil társadalomszubszektorjai a szegmentális törésvonalak mentén szerveződnek meg. A lakosság e törésvonalak által körülhatárolt részeit Lijphart a plurális társadalom szegmenseinek nevezi.

A plurális társadalmak szembetűnő sajátossága, hogy jó eséllyel tudnak ellenállni a különböző homogenizációs törekvéseknek, de viszonylag nehezebben tudják kialakítani a sajátos szerkezetüknek megfelelő politikai rendszert. Ha azonban ez a rendszer egyszer kialakul, rendkívül stabil demokráciát eredményez. A konszociációs demokrácia nem más, mint a plurális társadalom sajátos körülményei között a maximális stabilitást biztosító politikai berendezkedés. Lényege a szegmentális eliték közötti politikai együttműködés. Ez a megegyezéses, összhangot kereső demokrácia a konfliktusokat a különböző eliték közötti kooperációval, és nem többségi döntéssel kívánja megoldani. A cél itt az, hogy a plurális társadalom lehető legtöbb szegmensét bevonják ebbe az együttműködésbe.

Nyilvánvaló, hogy a konszociációs demokrácia – a politikai rendszerek klasszikus, Gabriel Almond-féle tipológiáját követve – nem az angol-amerikai, hanem az ún. kontinentális európai típusba tartozik. Az angol-amerikai típusba tartozó országok politikai kultúrája homogén (ami nem ugyanaz, mint a kommunista vagy posztkommunista homogenitás, de mégis csak homogenitás), míg a kontinentális típusba tartozóké többnyire

egmással alig kommunikáló ideológiai székeltáborokra oszlik.

Ilyen helyzetben a politikai és társadalmi stabilitás kulcsa nem lehet a politikai kultúra egöntetősége, hanem feltétlenül szükség van egy plusz stabilitási tényezőre. Pontosan ez a célt szolgálja a különböző csoportok, illetve társadalmi szegmensek vezetői közötti együttműködés, amely áthidalja a tömegek szintjén működő szegmentális vagy szubkulturális törésvonalakat.

Tömegszinten gyakran és számos országban érvényesülnek ún. primordiális (elsőrendű) lojalitások, olyan szubnacionális kötődések, amelyeket többnyire az angolszász típusú politikai rendszerek logikájának megfelelően próbálnak meg feloldani. Huntington például egyik korai, 1968-as művében a politikai modernizáció legfőbb formájának még a nemzeti integrálódást tekintette, amely – mint mondtotta – „a különböző tradicionális vallási, családi és etnikai politikai autoritásokat egyetlen – világi – nemzeti politikai autoritással váltja fel”.

Lijphart már a hetvenes években világosan látta azt, ami azóta nyilvánvalóvá vált: hogy ti. a nyugatiak, különösen az angolszászok túlságosan készpénznek veszik a társadalmi homogenitást, és meg vannak döbbenne, amikor kiderül, hogy az ún. plurális társadalmakban ez egyáltalán nem magától értetődő. Mi több, ha ilyen felépítésű társadalmakban lép fel valamely politikai vagy politikai erő a politikai homogenizáció programjával, akár száz százalékosan angolszász terminológiát használva, az rendkívül veszélyes lehet, és súlyos – gyakran véres – konfliktusokhoz vezethet.

A lényeg az, hogy a szegmentális lojalitásoknak egy feltételezeten közös nemzeti lojalitással való helyettesítése a plurális társadalmakban nem követhető és nem követendő, hanem sokkal inkább elkerülendő politika, mert a nemzeti kohézió megerősítése helyett inkább feszültséget generál az egyes társadalmi szegmensek között.

2.

Óriási szakirodalma van mindannak, ahogyan a konszociációs demokráciát annak „szülőhelyén”, a nyugat-európai kis államokban (Svájcban, Ausztriában, Belgiumban és Hollandiában) a hatvanas-hetvenes években alkalmazták, mind pedig annak, ahogy Nigériától Indonéziáig a harmadik világ számos országában megpróbálták alkalmazni.

Különösnek tartom, hogy eddig senkinek sem jutott eszébe, hogy a Lijphart által felvázolt konszociációs modell a tipikus plurális jellegű, ún. Kelet-Európa-fragmentumokra alkalmazza. Vajdaságra, Erdélyre, Kárpátaljára, Bukovinára és Galiciára gondolok. Ezek közül a történelmi Közép-Európa részét alkotó tartományok közül, amelyek politikailag az intézményesült Nyugat határain kívül rekedt kelet-európai államokhoz tartoznak, véleményem szerint kettő – a Vajdaság és Erdély – van abban a helyzetben, hogy a konszociációs demokráciávalamilyen formáját megvalósíthassa.

Mindkettőben jelentős magyar nemzeti közösség él, de egyértelmű kisebbséget alkotva a helyi szerb, illetve román többséggel szemben. Döntően ezektől a helyi többséget alkotó közösségektől, a vajdasági szerbektől és az erdélyi románoktól függ tehát, hogy ez a két tartomány felszínen tud-e maradni. Minden azon múlik, vajon a többségükben kelet, illetve délkelet-európai jellegű román és szerb nép közép-európai jellegű kisebbségként, ezek az erdélyi és vajdasági helyi többséget alkotó román és szerb közösségek kikerülhetnek-e abból a civilizációs zsákutcából, amely saját népük többségét láthatóan fogva tartja.

Hipotézisem szerint Erdély olyan plurális társadalom, amelynek négy meghatározó szegmense van: 1. a transzszilvanista magyar, 2. a transzszilvanista, vagyis az erdélyiséget identitása meghatározó részének tekintő román, 3. az unitarista, antitranszszilvanista román, és 4. az antitranszszilvanista, azaz nemcsak kulturális és gazdasági, hanem po-

Messez vagyunk ettől. De a politika, mit a politika, a történelem mindig sok meglepetést tartogat számunkra. Az *Európai Napló*ban, 1978-ban idéztem először Edgar Morinnek a 68-as diáklázadás 10 éves évfordulóján leírt szavait: „L'inattendu nous attend”. A váratlan vár reánk.

Legünk tehát készenlétben, ha a váratlan elénkbe toppan. Az erdélyi románságot mint az erdélyi társadalom politikailag is artikulálódó szegmensét mi magyarok nyilván nem fogjuk tudni életre varázsolni. Egy erdélyi, a helyi románság által elfogadott és megbecsült regionális pártot mi nem hozhatunk létre. De a két legfontosabb szegmens elítjei közötti együttműködést elkezdhetjük.

A *Provincia* szerény kísérlet erre. De több is ennél: virtuális politika. A románság felé azt az üzenetet hordozza, hogy a helyzetükkel való pusztán érzelmi elégedetlenség nem elég: érzelmi radikalizmusukat a politikai decentralizáció cselekvőképes intézményekben megtestesülő alternatívájának keresése és nyílt felvállalása kell kövesse. A magyarság, az erdélyi magyar politikai vezetők, vezető értelmiségiek közéleti személyiségek felé pedig azt, hogy tudatosítsák: tetteik és megnyilatkozásaik nemcsak maguk között, „magunk között” értelmezhetők és értelmezendők. Ha tudatosítjuk, hogy minden szavunk a másik – számunkra – létfontosságú szegmenshez, az erdélyiséget identitásuk meghatározó elemének tekintő románsághoz is szól, még akkor is, ha szavainkat nem közvetlenül hozzá intézzük, már megtettük a döntő lépést a politikai eliték kooperációja felé.

* Elhangzott a *Magyar műveltség Erdélyben 2000* című tanácskozáson, Sepsiszentgyörgyön, 2000. október 6-án.

** A szerző *Európai Napló* c. írása 1979–80-ban jelent meg, *Bíró Péter* álnéven, két részletben a *Kende Péter* által szerkesztett Magyar Füzetek párizsi folyóiratban, amely a magyar demokratikus ellenzék folyóirata volt. A *Napló* részletei – Mihnea Berindei bevezetőjével – francia fordításban is megjelentek a *La Nouvelle Alternatif* c. folyóiratban.

SALAT Levente

A romániai magyarság szellemi helyzete*

Kényszerpályák a kisebbségi közgondolkodásban

A romániai magyarság szellemi helyzetéről kívánok röviden beszélni, s noha tudom, hogy a következőkben vannak tettenérhető túlzások, kimerevített látszatigazságok, úgy gondolom, magunk között vagyunk, és időnként ilyesmiknek is el kell hangzaniuk.

Aból a rögtön kifogásolható megállapításból indulok ki, hogy a romániai magyarság mindeztidáig nem tudott mire menni a tíz esztendővel ezelőtti nyakába szakadt szabadsággal, amely egyelőre csak arra bizonyult jónak, hogy esetenként újabb és újabb ürtügyeket találhassunk az elmenésre.

Meggyőződésem szerint ezért az áldatlan állapotért mindenekelőtt a szellemi helyzet a felelős, azok az uralkodó eszmék és gondolkodói kényszerpályák, amelyek fogja tartják a romániai magyarság szellemi energiáit, amelyek ahelyett, hogy az otthonosság szellemi kapacitódóit nyújtják, újabb és újabb érveket termelnek ki, legtöbbször szándékolatlan következményként, az elmenésre.

A magyarság kollektív egzisztenciájáról Romániában természetesen lehet még beszélni mindazonáltal, ennek az egzisztenciának már régen mások a meghatározó sajátosságai – és következképpen szükségletei – mint amiket a közgondolkodás tükröz. Nagy általánosságban véleményem szerint az állapítható meg, hogy miközben az élet megy előre a maga útján, és a közösségi egzisztencia újabb és újabb alakzatokat ölt, egyik vagy másik vonatkozásban látványos teljesítményeket produkál, a szellemileg integrált romániai magyar *párbuzamos* társadalom egyre inkább csak az elit fogalmaiban élő álvalóság, aminek következtében előbb-utóbb le kell vonni a kényelmetlen konzekvenciát: az elit igencsak lemaradt a társadalompolitikai folyamatok mögött, és korszerűtlen fogalmak, idejét múlt szemlélet hálójába gabalyodva botladozik az események mögött.

Ezeket a meggondolkodtató hipotéziseket négy olyan kérdéskör rövid felvillantásával szeretném alátámasztani, amelyek megítélésém szerint jelenleg a kisebbségi közgondolkodás legmakacsabb, legáldatlanabb következményekkel járó és legtöbb alkotó energiát rossz irányba kanalizáló kényszerpályáit jelentik meg. Ezek a következők: 1. viszonyunk a történelemhez; 2. a politikai integráció kérdése; 3. a többséghez való viszonyunk kérdése; 4. a közösségi prioritások kérdése. Ezeket veszem most sorra, egészen röviden fölvilantva néhány gondolatot olyan kérdésekre vonatkozóan, amelyek külön-külön is elmélyült, csapatmunkát igénylő kutatást igényelnének.

Viszonyunk a történelemhez

Azt hiszem senki nem fog tőlem statisztikai adatokat követelni annak az állításnak az alátámasztására, hogy a romániai magyarság szellemi termésének aránytalanul nagy része a történelem éltetésére irányuló erőfeszítésekben konkretizálódik és merül ki.

A történelem természetesen fontos támpont és erőforrás egy kisebbség törté-

netében, különösen ha a jelennek pont az az egyik fő jellemvonása, hogy bizonytalanná, kétségbevonottá válik a kollektív egzisztencia, amelyhez a múltban nem férhetett kétség. Egy önmagára nézve elégséges, magamagát a teljesértékű párhuzamos társadalom fogalmaiban elgondoló közösség *jelene* azonban nem szólhat ilyen mértékben és ilyen arányokban a *múltról*. Magán a pusztán mennyiségre vonatkozó tényen túl, azzal, *abogyan* a történelem jelen van a kisebbség mindennapjában és a közgondolkodás porondjain, további bajok vannak. A történelmi feszítvímus olyan mértékben uralja el a múltunkra vonatkozó reflexiókat, hogy időnként nem tudom legyűrni magamban a feltámadó, tamáskodó megállapítást: Mátyás király, Bethlen Gábor, Széchenyi, Deák, Kossuth, Teleki Pál elévülhetetlen érdemei ellenére végső soron mégiscsak itt állunk szétdaraboltan, egyre sorvadó leszakadt nemzetrészekkel körülvett anyaországgal, amely az európai integrációs folyamatok kihívásaival szembeesítve viaskodik az összmagyarság sorskérdéseivel, szemmel láthatólag nehezen találva az egyensúlyt a modernizáció jelentő *európai* integráció és a történelemben való visszalépést jelentő *nemzeti* integráció kísértései között. Arról tehát, hogy valahol a történelem során mégiscsak történtek hibák, nem folyik nyilvános beszéd, ezen jövőbe mutató tanulságaink feldolgozása, a jelek szerint, nem foglalkoztatja szakembereinket, vagy ha igen, akkor nem kellő nyilvánosság mellett ahhoz, hogy azok tanulsága a jövőre nézve hasznosítható lehetne. Mind az önelégült múltbanzés, mind az újabb és újabb bizonyítékok földerítése annak alátámasztására, hogy az elszennvedett történelmi igazságtalanságokért milyen körülmények és milyen nagyhatalmi érdekek okolhatók, annak a közösségi érdekeknek az ellenében dolgozik, hogy végre nézzünk szembe azokkal a hibákkal, amelyek jelenlegi helyzetünk kialakulásához nagymértékben hozzájárultak, illetve lehetetlenné tették a körülmények ellensúlyozását, az azokhoz való produktívabb alkalmazkodást. A történelem kritikai önszemléletnek ez az uralkodó hiánya azt eredményezheti, hogy egyrészt jelenünkben mindegyre visszaköszön a múlt, pontosabban abból éppen az, amit végre ki kellene nőni, másrészt, hogy továbbra is lehet generációkat tévhitekben ringatni, olyan rosszul felfogott célok fel; kanalizálva jobbra érdemes szellemi energiákat, amelyek többet ártnak, mint használnak. Mintha nem találnánk azt „a határt (...)”, amelynél a múltat el kell felejtetni, hogy ne váljék a jelen sírásójává”, hogy jobb híján *Nietzschét* idézzem.

mindkét vonatkozásban a közgondolkodásra.

Ami a kisebbségi társadalomnak a román államhoz való viszonyát illeti, ebben a vonatkozásban a politika – független értelmiségi, civil szempontból el nem számoltatott – egyeduralma a közgondolkodásban máris több áldatlan következménnyel járt. Mindenekelőtt kerülő úton legitimálta a román állam deklarált politikai célját, hogy a romániai magyarságot *egyénenként* és *ne közösségeként* integrálja a román politikai nemzetbe. Másfelől, miközben fogal-körömmel ragaszkodik az egységideológiához, olyan nemesebb célokhoz méltó következetességgel, hogy akik alternatív szempontokat is meg mernek fogalmazni az egység eszméjének lehetséges értelmezését illetően, azoknak kint, a körön kívül kell táplálniuk magukban az összetartozás felemelő érzését, voltaképpen a célbavett politikai integráció helyett éppen a romániai magyarság dezintegrációját segítette elő. Innen, ebből a nézőpontból állítható, hogy a romániai magyarság öntörvényű párhuzamos társadalomként ma már csak a valóságtól elszakadt ideológikus beszédekben létezik, helyette, szigorúan szociológiai értelemben, feudumokra szűszetett lokális közösségekről indokolt csak beszélni. Egyik-másik ilyen feudumra az életerő, a vitalitás és a divergens érdekek artikulációjának olyannyira sajátos formái a jellemzők, hogy azokat nemcsak integrálni, de megmagyarázni se igen lehet a kisebbségi közgondolkodás uralkodó fogalmaiban.

Ami a magyar államhoz való viszonyunkat illeti, az opciók, az alternatívák és azok következményei hasonlóképpen végiggondolatlanok. A határok fölötti integráció fogalma, ha megfelelő módon van elővezetve, igencsak korszerű gondolat. Az integrációs törekvések ugyanis kikezdtek Európában a szuverenitás, a területiség és az állampolgárság *Bodin* óta szorosan összetartozóknak hitt egységét. Európa-szerte kialakulóban vannak az *adminisztratív autoritások* és az *állampolgársági lojalitás* változatos és többszörösen rétegzett alakzatai. Ránk köszöntött a poszt-veszfáliai éra, ahogyan a szakirodalom egyik divatos irányzata fogalmaz – innen nézve tehát az állampolgárság fogalmának átértelmezésével kapcsolatos kutatókódások akár az európai törekvések előőrséhez való tartozás érzését is sugallhatják. Valójában azonban nem ez történik, hiszen a dogorló való beszélés konkrét alakzataiban a múlt szelleme kísért, és ahelyett, hogy a határok fölötti egymásratalálás ösznemzeti eszméje segítené a romániai magyarság közösségi integrációját, tovább darabolja azt, maga is egyénenként próbálván rendezni az anyaország viszonyát az elszakadt nemzetrészek tagjaival. Nem elhanyagolható következménye továbbá a kérdéssel kapcsolatban fennforgó uralkodó eszméknek, hogy erősítik a romániai magyar közösség tagjaiban az amúgy is fel-feljelő érzést, hogy gondjaik megoldását csak odaátról, Magyarországról remélhetik, az itteni, romániai állapotok javítására nem érdemes időt-energiát pazarolni.

A közösségi integráció kérdésében elodázhatatlannak látszik tehát, hogy felelősen végiggondoljuk az opciókat és levonjuk azokból a megfelelő konzekvenciákat. Minekutána középtávon valószínűtlennek látszik, hogy a román politikai nemzetbe való integráltságnak lenne reális alternatív

A politikai integráció kérdése

Megítélésém szerint a politikai integráció kérdésével kapcsolatban érhető tetten a legbeszédebb formában az a lemaradás, amely a romániai magyar elit szellemi teljesítményét, fölvértzettségét jellemzi a kor kihívásaival szemben. Noha a közösségi jövőt eldöntő sorskérdésről van szó, nem tudunk fölmutatni egyetlen távlatos, elméletileg megalapozott, korszerű szemléletű tanulmányt sem arról, hogy milyen alternatívái vannak a romániai magyarságnak egyrészt a magyar államhoz, másrészt a román államhoz fűződő viszonyában. Ezeket a kérdéseket ez idő szerint alapjában véve a politikai akarunkság dönti el, következményeiben végig nem gondolt opciókat kényserítve rá

vája, ennek az integrációnak pedig nyilvánvalóak a hátrányai, fölöttébb indokolt volna fölismerni végre, hogy a román politikai nemzetbe való egyénenkénti integráció *szükségességét* szét kell választani a kisebbségi társadalom belső integrációját célzó, és azt a román politikai nemzetbe közösségeként integráló, az anyaországgal pedig partneri viszonyt kialakító *potencialitásától*. Az előbbiből fakadó feladatokat a politikai képviselőt volna hivatott elvégezni, folytatván a harcot a törvényes keretek megfelelő, a közösségi egzisztenciát lehetővé tevő kialakításáért, az utóbbit pedig a politikumtól független, más politikai kultúrát megtestesítő és gökeresen más eszközkészletre alkalmazható szakértői (menedzser-) rétegre kellene bízni. A két hatáskör folyamatos öszszekeverése nemcsak mindkét feladat megvalósításának hátráltatását eredményezi közép- és hosszú távon, hanem a kisebbségi közösség sajátos politikai kultúrájának a fokozatos föl számolódását, a balkániság egyre erőteljesebb eluralkodását is.

A többséghez való viszonyunk kérdése

A kisebbségi közgondolkodás stratégiátlansága a legegyszerűbben talán ebben a vonatkozásban érhető tetten. A politikai érdekképviselő teljesítménye a többség-kisebbség viszonyának a javítása tekintetében természetesen nem becsülhető alá, és a kétes megítélésű kormányzati szerepvállalás mérleget ebben a vonatkozásban kétségtelenül pozitív. Ami azonban valójában történik, e tekintetben is fölöttébb ellentmondásos, hiszen készülni kell lassan annak a konzekvenciának a leszűrésére, ami a kormányzati szerepvállalás kiértékelésekor nem lesz elkerülhető, hogy nevezetesen a kisebbségi célok-követelések és a többségi hajlandóság között igen mély szakadék tárog. Minekutána a politikai érdekképviselő mind az ellenzéki újat, mind a kormányzati szerepvállalást kipróbálta már, igencsak érdekes kérdés, hogy minek kell mindezek után következnie. (Azt csak mellékesen jegyzem itt meg, hogy a többség és kisebbség közösségi céljai és politikai opciói közötti jelentős eltérés a szakirodalom szerint veszélyes konfliktus-potenciál.)

A többség-kisebbség viszonyának kérdésével való elmélyültebb, stratégiai igényű foglalkozás hiánya ebben a várható helyzetben minden bizonnyal meg fogja bosszulni magát. Kellőképpen végig nem gondolt, a politikai voluntarizmus és színvonalatlanság bélyegét magán viselő döntések határozzák majd meg bizonyára a továbbiakban is a romániai magyarság középviselőinek viszonyulását ehhez a kérdéshez, továbbra is figyelmen kívül hagyva *Bibó* arra vonatkozó figyelmeztetését, hogy autentikus demokráciát nem lehet egymást kölcsönösen fenntartó *félelmekre* alapozni.

Az elméleti igénytelenség mellett a dolognak gyakorlati vonatkozásai is vannak. Szinte felfoghatatlan, hogy kisebbségi oktatáspolitikánk mennyire nem szentel figyelmet annak, hogy egy többkultúrájú közegben elboldogulni készülő ifjú embernek olyan szellemi szükségletei is vannak, amelyekről egy monokulturális társadalomban nem lehet beszélni. S miközben szerte a világban egyre jobb üzlet az interkulturalitás kihívásaira való felkészülés, az erdélyi magyarság csökönnyösen úgy

viselkedik, mint a vízbe dobott ember, aki, ahelyett, hogy úszni tanulna, eltökélte, „hogy minden körülmények között szárazföldi lény maradjon, és a vízben élők egyetlen mozdulatát sem utánozza” (*Boldizsár* Iván, 1935). Ilyen körülmények között aligha lehet csodálkozni azon, hogy az életbe kikerült, frissen végzett romániai magyar fiatalok szinte keresve-keresik a hivatkozási alapot arra, hogy egy ilyen barátságtalan, rosszul szervezett országban nem lehet elboldogulni, és egy-két sikertelen kísérlet után úgy döntenek, kivándorolnak. (*Imren nézve* az elvileg – és főként hosszú távon, amennyiben jövőnk nem reked meg a múlt regisztereiben – a legjelentősebb mértékben indokolt önálló állami magyar egyetem kérdése teljességgel kontraproduktív, hiszen a jelenlegi közállapotok és a kisebbségi társadalom középtávi érdekei szempontjából, mind a többségre, mind a kisebbségre nézve hasznosabbnak tűnő cél volna a kolozsvári székhelyű *kényelvű* egyetemért küzdeni, módszeresebben és következetesebben.)

A közösségi prioritások kérdése

Ebben a vonatkozásban a legtozlatóbbak talán a szellemi helyzet aggasztó tünetei. Az itthonmaradóknak mintha semmi más fontosabb feladat nem jutna osztályrészül mint a történelmi emlékek, a kegyhelyek, a temetők ápolása, néha egy-egy emléktábla leleplezése, szobor fölavatása. Akinek fontosabb, jövőbemutató célja van, az elmegy az anyaországba vagy tovább, hiszen ott történik minden jelentősebb esemény, ott dőlnek el valójában a dolgok – ide csak suppan ami ott eldőlt, hogy ezúttal *Czabó* Gábor 80-as évekbeli mondatát idézzem, pontatlanul. Lassacskán az elit maradó része is kétlakkivá válik, egyre inkább csak pihenni vagy fölöltődni jár már haza, életének értelemmel bíró részét odaát tölti. Nemcsoda tehát, ha ilyen körülmények között nincsenek Erdélyben pezsgő szellemű műhelyek, nem készülnek el azok a tanulmányok, amelyek „számbavennék erőnket” (*Kós* Károly), amelyek föltárnák szükségleteinket, és amelyekre kivitelezhető, számukérhető politikai programokat lehetne alapozni.

A helyett, hogy a politikáról leválasztott társadalomszervezést menedzszemléletű emberekre bízánk, hogy apró léptű, de világos célokat követő ágazati stratégiákat dolgozzunk ki, meggyökereztetnénk a közpolitikákban való gondolkodás és cselekvés kultúráját, kutató intézeteket hoznánk létre és jól átgondolt kutatási célokat jelölünk ki a lassan felnövekvő, új szemléletű szakmai elit számára, ehelyett tehát évről-évre számottevő mennyiségű pénz mennek el „közösségi rendezvényeinkre”, amelyeken a résztvevők átlagéletkora hatvan fölött van, a föl szólalók pedig újra és újra fölolvassák több ével ezelőtt megírt szövegeiket az éppen ünnepezt személyiség maradó érdemeiről, valamint a maradás napiparancsairól, megfedekezve boldogabb égtájak felé szétszéledt gyerekeikről.

Szerencsénk talán annyi volna, hogy a szellem emberének szerepét egy közösség életében – amint azt az életmagra kapott feudumok esete is példázza – nem kell feltétlenül túlértékelni.

* Elhangzott a *Magyar műveltség Erdélyben 2000* című tanácskozáson, Sepsiszentgyörgyön, 2000. október 6-án.

Az erdélyi kérdés

Tofik ISZLAMOV

Levél Petre Romanhoz

Úgy döntöttem, nyilvánosan válaszolok az Ön levelére, amihez egy olyan tudományos folyóirat hasábjait választottam, amelynek legnagyobb megtiszteltetésre szerkesztőbizottsági tagja lehetek. Indokaim a következők:

Először, mivel Ön különös módon nem reagált mélyen tisztelt kollégám, Tatyjana Pokivajlova asszony Önnek írt válaszlevelére, helyénvalónak tartom, hogy a személyes, családi érintettséggel kapcsolatos kérdést lezártak tekintsem. Ez pedig lehetővé teszi számomra, hogy az Ön által tett megjegyzések közül néhányra érdemben válaszoljak.

Másodszor: habár az Ön levele Románia Külügyminisztériumának hivatalos levélpapírján íródott – ami kissé különös, és némi fejtörést okozott nekem –, sőt Ön mint „Románia államminisztere és külügyminisztere” írta alá, nincs „titkos” vagy „szigorúan titkos” jelzéssel ellátva, ezért lehetségesnek találtam, hogy a szélesebb közvéleményt is megismerhessem ezzel az országaink közmúltjára vonatkozó, nem csupán az érintett szűk kör érdeklődésére számot tartó levélváltás tartalmával. Vagyis a szóban forgó levél, tárgyát és lényegi tartalmát tekintve alapvetően tudományos jellegű, leszámítva hangvételét és a benne fel-felbukkanó érzelmi motívumokat, amelyek különben a legteljesebb mértékben érthetőek. Véleményem szerint azért sem kell titkot csinálni a levelezésből, mivel Ön, tisztelt Petre Roman Úr, „mint Románia külügyminisztere”, ahogy a levélben áll, nem csupán „apjának emlékét szeretné megvédeni”, hanem „korrigálni szeretné azt a történelmi igazságtalanságot is, amelyet különös könnyelműséggel engedtünk meg magunknak a könyvben”. Dicséretre méltó törekvés. Tökéletesen egybeesik a mi szándékainkkal is, hiszen a történelmész erkölcsi kötelessége és szakmai feladata nem más, mint „a történelmi igazságtalanság korrigálása”.

Ami Önnek azon szándékát illeti, hogy „megvédje édesapja emlékét”, úgy ebben a vonatkozásban álláspontjaink gyökeresen eltérnek egymástól. Valter Roman elvtárs emléke, tevékenysége és cselekedetei a jelen esetben, az 1940-es évek konkrét történelmi viszonyai között – erről mélyen meg vagyok győződve – nem szorulnak védelemre. Amikor Valter Roman az önálló erdélyi állam megteremtésének javaslatával állt elő, az a törekvés mozgatta, hogy ezzel egyszer és mindenkorra vége szakadjon az Erdélyben és a két szomszédos országban – Magyarországon és Romániában – élő két testvéri nép közötti viszálykodásnak; eközben figyelembe vette azokat a katasztrofális következményeket, amelyekkel Erdély Hitler által 1940-ben, Magyarország és Románia között végrehajtott felosztása járt, és szem előtt tartotta azokat a pozitív tapasztalatokat is, amelyek Erdély sokévszázados önálló létezésének során halmozódtak fel a Magyar Királyság 1526–1541-ben bekövetkezett szétesése utáni periódusban, majd a Habsburg-birodalom részeként.

A dualizmus korában az erdélyi románok nemzeti mozgalmának legfontosabb célja – ahogyan Ön nagyon jól tudja – a terület autonómiájának helyreállítása volt, és nem a szomszédos Romániához való csatolása, amiről meggyőződen írta maga Valter Roman is.

Végezetül ne feledkezzünk meg arról sem, hogy Valter Roman elvtárs, az Ön

apja egyúttal kommunista is volt, aki a proletár internacionalizmus szellemében nevelkedett; igaz, ez utóbbit az én hazámban manapság nem tartják valami sokra, ahogy minden valószínűség szerint az Önében sem. Jó lenne, ha az Ön hazájának nevében nem lenne igazam. Véleményem szerint Valter Romannak az erdélyi kérdésben elfoglalt akkori álláspontja kapcsán nem szégyenkezni kell, hanem büszkének kell lenni rá. A világháború igen bonyolult körülményei között is képes volt a nemzeti érdek fölé emelkedni, amiért tiszteltet érdemel, és amire – ebben egyetértünk – kevesen képesek közülünk.

Abban a tényben pedig, hogy az önálló erdélyi állam gondolatát Valter Roman mellett a kiemelkedő történész, Jevgenyij Viktorovics Tarle akadémikus is megfogalmazta – ami az ön levelében különösen nagy hangsúlyt kap –, nincsen semmikülönös. Először is, e két név egymás mellé helyezése nem degradáló sem rájuk, sem tisztelőikre nézve. Másodszor, az Ön megnyugtatására el kell mondanom, hogy az akadémikus és a román kommunista Erdély sorsára vonatkozó javaslatainak motívumai teljesen eltérőek, sőt homlokegyenest ellenkezőek voltak. Jevgenyij Viktorovics Tarle, volt tanárom, akinél még diákként diplomamunkámat írtam, az Ön apjától eltérően nem volt internacionalista, és végképp nem volt kommunista. Rossz ez vagy sem, de tény, történelmi tény. Kinek hogy tetszik. Erdélyt illetően kizárólagosan saját hazája nemzeti érdekeit tartotta szem előtt; hazáját egyszerűen Oroszországnak nevezte, különösen gyakran nevezte így előadásában és szóbeli megnyilvánulásában, nem pedig Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének. Ugyancsak meglehetősen jól ismerte Erdély történelmét is, és mint szakmáját elsősorban művelő történész az európai történelem kontextusában szemlélte azt. Ezen felül Jevgenyij Viktorovics Tarlénak mégiscsak volt valami közvetlen köze Erdély történelméhez, amellyel ifjúsága hajnalán, még a forradalom előtt foglalkozott. Mint ismeretes, egyik korai munkája éppen Erdély történelmével foglalkozott. Lehet, hogy az erdélyi történelmet nem ismerte minden részletében és árnyalatában olyan alaposan, mint Valter Roman, Erdély szülőtte, aki románul és magyarul egyaránt jól tudott. Ugyanakkor, ismétlem, Jevgenyij Viktorovics számára tudósként, állampolgárként és államférfiként – ez utóbbi minőségében a szovjet kormány tanácsadója volt – a legfontosabb, döntő és meghatározó tényező Oroszország nemzeti érdekeinek, vagy talán pontosabban, európai nagyhatalmi státusából fakadó geopolitikai érdekeinek szem előtt tartása volt.¹ Erről Ön is meggyőződhet, ha figyelmesen elolvassa a Litvinov-bizottság anyagait, és azok tartalmát összehasonlíja Valter Roman levelének szövegével.

Legelőször néhány előzetes megjegyzést szeretnék tenni a dolog lényegét illetően. A szovjet kormányzat előtt a Nagy Honvédó háború győzelmes befejezésének közeledtével a maga teljes súlyával jelent meg Európa háború utáni békes rendezésének, valamint a Németországgal és csatlósáival kötendő békeszerződések előkészítésének kérdése. A „szovjet vezetés tartott attól, hogy a háború utáni időszakban újra létrejön az országok olyan koalíciója vagy csoportja,

amely ellenségesen viszonyul a Szovjetunióhoz, vagy a Szovjetunióhoz az európai kérdések megoldásában játszott szerepének csökkentésére fog törekedni. Ezek az aggodalmak először a Szovjetunióban a békeszerződések és a háború utáni rendezés előkészítésére létrejött, Makszim Makszimovics Litvinov vezetésével működő speciális bizottság ülésein fogalmazódtak meg.” (Lásd A. O. Csubarjan. Szovjetszkoje rukovodszvo i nyekotorije voproszi jevropejszkoj integracii v nacsale 50-h godov. In: A. Sz. Namazova, B. Emerszon: Isztorija jevropejszkoj integracii /1945–1994/. Moszkva, 1995, 113.)

Abizottság egyik ülésén (1944. március 25.) a bizottság elnöke, Makszim Makszimovics Litvinov külügyi népbiztos helyettes a következőképpen konkretizálta a fentebb említett alapelveket: „(...) vigyáznunk kell, hogy Európában megőrizzük egyetlen szárazföldi nagyhatalomként betöltött pozíciónkat, amelyet önként megosztanunk senkivel sem szabad” (uo. 20.). Ugyanakkor ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy munkája során ez a bizottság kizárólag ezt az elvet tartotta volna szem előtt. Épp ellenkezőleg, ahogyan ez a Romániával és a Magyarországgal kötendő békeszerződés előkészítő anyagából kitűnik, amelyeket részletesen tanulmányoztunk, a bizottság, mindenfajta előzetes korlátozás nélkül az erdélyi kérdés minden lehetséges megoldási módját vizsgálta, köztük az alábbi alapvető változtatásokat:

1. Észak-Erdély, amelyet az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés értelmében elszakítottak Romániától, visszakérül Romániához;

2. Észak-Erdély Magyarország része maradj;

3. Erdély önálló országgá válik a Szovjetunió védnöksége alatt.

Az egyetlen variáns, amelyet a Szovjetunióban nem vizsgáltak, Erdélynek a Szovjetunióhoz való csatolása volt. Arról, hogy létezett ilyen alternatíva is, az észak-erdélyi Szalárd járás lakosainak kollektív levele tanúskodik, amelyben azt kérték, hogy „teremtsek meg Erdély függetlenségét” (ténylegesen a terület önrendelkezéséről és a Szovjetunió keretei közötti autonómiájáról volt szó), és „csatolják a Szovjetunióhoz”, szó szerint „mint államot”.² Amint látható, a békeskonferenciához címzett levél írói nem voltak járatosak a nemzetközi jog finomságaiban. „Nem kívánunk sem a román, sem a magyar államhoz tartozni, mivel akármelyik államhoz is csatlakoznánk, az erdélyi népek nyugalma ezzel nem lenne biztosítva” – írták a járás lakói a békeskonferenciának címzett levelükben. (A szöveg szerepel a mi kiadványunkban is.)³

Ugyanakkor határozottan állíthatom, hogy a Szovjetunió vezető köreiben ilyen vagy ehhez hasonló fantasztikus elképzelések soha nem merültek fel, ha nem számítjuk azt a rövid életű epizódot, amikor Máramaros körzetben (a korábbi magyar Máramaros megye, ahol a románok mellett jelentős létszámú ruszín és magyar kisebbség élt) megkísérelték kikiáltani a szovjethatalmat, és a „néptömögek akarataiból” megpróbálták a területet Ukrajnához csatolni. A Litvinov-bizottság anyagai között szintén olvashatunk erről az esetről, szerepel továbbá Zselicki Béla nemrégiben Budapesten megjelent könyvében is.⁴ Ebben a meg lehetőségen homályos történetben aktív

szerepük volt az ukrainai vezetőknek, személyesen Nyikita Szergejevics Hruscsovnak, valamint katonai vezetők egy csoportjának. Ez az ügy minden bizonnyal Hruscsov és közeli munkatársai lelkiismeretén szárad. Moszkva azonban ebben a helyi vitában is határozottan a román kommunisták pártjára állt, gyors és hatékony segítséget nyújtva a román közigazgatás visszaállításához ezen a területen. Egyértelműen kijelenthetjük, hogy a Szovjetunióhoz nem állt szándékában Erdély megszerzése, habár, ahogy azt a fentebb említett eset és az észak-erdélyi lakosok egy csoportja által írt levél is mutatja, ennek lehetősége fennállt, de amennyire a rendelkezésünkre álló dokumentumok alapján meg lehet ítélni, ezt a variánst a szovjet vezetés sohasem mérlegelte.

Általánosságban pedig elmondhatjuk, hogy a Szovjetunió, ahogyan szövetségei is, a határviták háború utáni rendezését illetően a háború előtti állapot visszaállításának szükségességéből indult ki. Így például Ivan Mihailovics Majszkij 1944. január 10-i feljegyzése szerint a Magyarországot érintő kérdéseket „az Erdélyre vonatkozó döntőbírósi határozat felülvizsgálatával (az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntésről van szó – T. I.) és más módokon” kell rendezni. „Magyarországot – állt a feljegyzésben – a néprajzi elv szigorú érvényesítésének alapján (kiemelés tőlem – T. I.) kell megőrizni”.⁵

Jevgenyij Viktorovics Tarlen kívül Erdély függetlensége mellett szállt síkra a bizottság egy másik tagja, Szolomon Abnamovics Lozovszkij is. „Nekem úgy tűnik – mondta a bizottság 1944. június 29-i ülésén –, hogy számunkra kedvezőbb, ha az önálló erdélyi állam létrehozásának útján indulunk el. Nekünk egyáltalán nem érdekünk, hogy erősítsük akár Magyarországot, akár Romániát. Miért kellene Romániát erősíteni? Talán azért, mert Erdélyben hárommillió román él? Vagy erősítsük Magyarországot, mert Erdélyben másfél-kétfélmillió magyar van?” A Szovjetforumburo vezetőjének a fentebbi elvi megfontolások mellett voltak taktikai jellegű érvei is. „A konferencián (az eljövendő békeskonferenciáról van szó – T. I.) való manőverezésünk szempontjából – folytatta Lozovszkij – számunkra hasznos, ha felvetjük Erdély önállóságának kérdését, a nemzeti önrendelkezés feltétele mellett, hogy a románok és a magyarok egymást ne sanyargassák.”⁶ Azonban vitába szállva Szuriccal az önálló erdélyi államiság állítólagos hiányáról, Lozovszkij egy sután naiv érveléssel állt elő, bár el kell ismerni, némi logika volt benne: „Természetesen lehet találni érvet ez ellen, ahogyan ezt Szuric elvtárs tette. De ezen az alapon azt is lehetne mondani, hogy Csehszlovákia hosszú ideig nem volt független, Lengyelország szintén nem. Mit számít az, mi volt, és mi nem.”

A vita folyamán egyúttal szóba került a történelmi jog (illetve a vele szembeállított etnikai szempont) alkalmazásának elvi jelentőségű kérdése az európai államok közötti területi viták megoldására. Összességében a vita résztvevői az etnikai szempontot részesítették előnyben a történelmivel szemben. Így például Szuric, amellett érvelve, hogy Romániának Észak-Erdélyt is meg kell kapnia, az etnikai szempont figyelembe vétele mellett felhozott elvi megfontolásait azzal egészítette ki, hogy eközben „a

Lengyelországgal fennálló vitánkat” tartja szem előtt, amelyben, mint ismeretes, a lengyel fél hivatkozott történelmi érvekre. Azonban ugyanezt az etnikai érvelt figyelmen kívül hagyták a már tisztán elméleti érdeklődésre számot tartó besszarábiai kérdésben. Az akkor a Szovjetunió és Románia között vitatott hovatartozású történelmi Besszarábia kérdése, amely 1940-ben eldőlt, a szovjet vezető körökben azt a be nem vallott törekvést hívta életre, hogy Romániát valahogyan kárpótolni kell az elvesztett területért. Ezért Szuric véleménye szerint „ha Erdélyt, amely a közép-európai országok közötti ellentétek örök forrása, Romániának adjuk, akkor megalapozzuk Románia tényleges és tartós függését az általunk követett politikától. Ez annál inkább reális lehetőség, mivel Erdély egyértelműen sokkal vonzóbb Románia számára, mint Besszarábia.”⁷

Ez után a már mértéket vesztett Szuric őszintén hozzátette: „Arról, hogy nem szabad egyféle mércével mérni Romániát és Magyarországot, Magyarország egész múltjának története (sic!) tanúskodik. A magyarok, ugomongol eredetük ellenére (nyilván azt akarta mondani: finnugor! – T. I.), mindig is a germanizmus előrsét képezték Délkelet-Európában, és eszközül szolgáltak az ősszies (?!) szláv nép elnyomásához. Románia vonatkozásában csaknem ennek ellenkezőjét figyelhetjük meg.”⁸ Ezek a passzusok csak még jobban megerősítik korábbi benyomásunkat, hogy a történelmi vonatkozású kérdésekben Szuric igencsak inkompetens volt. Nem ismerte vagy nem akarta emlékeztetnie magát sem azt, hogy a magyarok Duna menti megjelenésük óta Közép-Európa történetében nagyon sokszor keltek fel a germanizmus ellen, és sok háborút viseltek ellene, sem azt, hogy mi történt 1848–1849-ben. Szerencsére ezek az érvek nem találtak visszhangra a vita tájékozott résztvevőinél, akik többségben voltak. A történelmi kérdésekben járatosabb Litvinov, ezekkel a megmondolásokkal vitába szállva, a következőket mondta: „Szuric elvtárs téved, amikor azt gondolja, hogy az erdélyi románok másról sem álmodoztak, csak hogy Romániával egyesüljenek. Igaz, a Romániából érkezett agitátorok igyekeztek rájuk hatást gyakorolni ebben az irányban, de a történelem folyamán az erdélyi románok csupán autonómiát követeltek maguknak, miközben még Erdély önállóságáról sem álmodtak. Aligha fognak tiltakozni az ellen, hogy Erdély, amelyben az uralkodó nemzet szerepét fogják betölteni, teljes önállóságot kapjon.”⁹ Mindazáltal az szovjet diplomata meglehetősen óvatos volta végső következtetések levonását és, ami a legfontosabb, a javaslatokat illetően. Ezek nem voltak kedvezőek Magyarországot szempontról: „Majdnem kizárom Erdély átadását Magyarországnak, de azért nem teljesen. El tudom képzelni az események olyan alakulását is, hogy lehetővé válik Erdély Magyarországnak juttatása, de ez a lehetőség távoli. Inkább lesz lehetséges meg egyezni Romániával, ha cserébe teljesen lemond Besszarábiáról és Bukovináról, de mindez csak akkor, ha garanciákat kapunk, és Románia politikája felett a későbbiekben bizonyos fokú ellenőrzést tudunk gyakorolni. Nem tudom, kaphatunk-e ilyen garanciákat, abban az esetben is, ha a kormány (a román kormány – T. I.) más lesz, és más politikát folytat

Az erdélyi kérdés

majd. Más dolog, ha sikerülne bázisokat és ellenőrzést szerezni ott, de amíg ezt nem érjük el, megmarad annak a lehetősége, hogy Erdély önálló államalakuljon. Ez lehet ideiglenes állapot addig, amíg sikerül megegyezésre jutni Magyarországgal vagy Romániával, vagy hosszú ideig fennmaradhat, figyelembe véve, hogy ennek a kis országnak szüksége lesz egy pártfogóra, amely csak a Szovjetunió lehet mint a legközelebbi nagybatalom, méghozzá a későbbiekben nem zárom ki annak lehetőségét, hogy Magyarországból, Romániából és Erdélyből föderáció jöjjön létre, amennyiben ténylegesen is hatást tudunk gyakorolni Magyarországon és Románia politikájára.¹⁰ (A Litvinov szavainak kurzívával jelölt része szinte szó szerint megegyezik Tarle azon javaslatának szóhasználatával, amelyet a bizottság ülése előtt készített kétoldalas feljegyzésében tett.)

Teljesen nyilvánvaló, hogy az erdélyi kérdés megvitatása során a szovjet államférfiak elsősorban a Szovjetunió érdekeit helyezték a középpontba. Az is vitathatatlan ugyanakkor, hogy eközben ezt az állami érdeket igyekeztek összeegyeztetni annak kívánalmával és perspektívájával, hogy a jövőben biztosítani lehessen ezen, közvetlenül a Szovjetunió határai mentén fekvő régióknak tartós nyugalomát és stabilitását. Pontosban ezt a perspektívát tartotta szem előtt Litvinov, amikor a Romániával és Magyarországgal kötendő békeszerződésekről szóló beszámolójában a román–magyar területi konfliktus egyik megoldási lehetőségként a Romániából, Magyarországból és Erdélyből kialakítandó föderációt nevezte meg. E föderáció gondolata azonban még magában a bizottságban sem talált támogatásra, mivel elfogadása megköthetné volna az orosz diplomácia kezét a szövetségesekhez, különösképpen az angolokhoz fűződő viszonyt illetően; ez utóbbiaknak megvoltak a maguk tervei a háború után kialakítandó, Moszkva számára nem éppen előnyös föderációkra vonatkozóan. Majszkij, Stejn és Manuilskij, miközben támogatták a független Erdély gondolatát, erre a körülményre hivatkozva utasították el egyértelműen a Romániát, Magyarországot és Erdélyt magában foglaló föderációra vonatkozó javaslatot.¹¹ Stejn véleménye szerint „a független Erdély létrehozása tűnik a legjobb variánsnak”. A közös álláspontot fejezte ki, méghozzá meglehetősen kategorikus formában Lozovszkij: „Magától értetődik, hogy Erdély Magyarországhoz csatolásának lehetősége teljesen ki van zárva.”¹²

A fentebb bemutatott dokumentumanyagból teljesen egyértelműen kiviláglik, hogy azokban a gondolatokban, amelyeket Valter Roman szükségesnek látott megosztani a Litvinov-bizottsággal, semmi különös vagy rendkívüli nem volt, szervesen illeszkedtek a háború végén a szovjet fővárosban uralkodó eszmei-politikai atmoszférába, és teljes összhangban voltak a Szovjetunió vezető államférfiainak politikai hangulatával és nézeteivel. Legnagyobb sajnálatunkra, arról semmi sem tudunk, vajon Valter Román álláspontja csupán írójának személyes meggyőződését fejezte-e ki, egyéni véleményének adott-e hangot, vagy pedig olyan – csoportos vagy különálló – emberek nézeteit tolmácsolta, akikkel akkor kapcsolatban állott. A kérdés ezen oldalára Valter Roman levelei, iratai, naplói vethetnének fényt, amennyiben fellelhetők valahol. Az ön segítsége, Petre Roman úr, igen hasznos lenne, hogy a teljes képet megrajzolhassuk.

Afentebbiekben arról beszéltem, hogy Valter Roman javaslatai egybecsengenek

azokkal a véleményekkel és javaslatokkal, amelyek a Litvinov-bizottság ülésein hangzottak el. Azonban volt közöttük egy igencsak lényegi különbség, amelyről mindenképpen beszélnünk kell. Mégpedig az, hogy kiindulópontjaik eltértek egymástól: a román kommunista javaslataiban elsősorban Erdély és Erdély népeinek érdekeit, valamint a Magyarország és Románia közötti jószomszédi kapcsolatok feltételeinek megteremtését tartotta szem előtt. A szovjet államférfiak viszont legfőképpen saját, a háború során hihetetlen áldozatokat hozott hazájuk biztonságára voltak tekintettel. Itt senkinek sem tehetünk szemrehányást.

Annak érdekében, hogy Valter Roman álláspontjának általunk nyújtott interpretációját alátámasszuk, az alábbiakban bizonyos rövidítésekkel közöljük Valter Roman 1944. július 28-i keltezésű, a Litvinov-bizottsághoz 1944. augusztus 2-án beérkezett levelének szövegét, amely olyan heves reakciót váltott ki Önből, tisztelt Petre Roman Úr.

magyarok. (Élnek szászok és svábok is, akik kérdése a »Volga menti« németekre emlékeztet, és szükség esetén hasonló szellemben oldható meg.)

3. Gazdasági önállóság. Erdély (amely alatt ma a tulajdonképpeni Erdélyt, a Bánságot, Körösvidéket és Máramarost értjük) gazdasági szempontból egyetlen egészet alkot. Abban az időszakban, amikor Erdélyt Romániához csatolták, ipara fejlettebb volt, mint Romániáé. (A Resica a legnagyobb kohászati üzem, az I.A.R. a legnagyobb repülőgépgyártó, az Asztra a legnagyobb vagongyár és a Dermata a legnagyobb bőrfeldolgozó üzem az egész Balkánon.)

Erdély egy egész sor természeti kincsrel rendelkezik: szénrel, vasércel, rézzel, mangánnal, arannyal, ezüsttel stb. Ugyancsak gazdag mezőgazdasági vonatkozásban is. A Hitler által 1940 augusztusában végrehajtott felszámítás – amely nem tartott szem előtt semmi mást, csupán a német imperializmus érdekeit – ellentmond minden gazdasági, történelmi, nemzeti és etnográfiai megfontolás-

progresszív fejlődésének érdekeivel. (Végleges megoldás csak a Duna-medencében létrejövő szovjetrendszerben képzelhető el.)

Tisztelettel: Valter Roman Erdély szülötte, a Román Kommunista Párt tagja, elektromérnök, a 35. (nemzetközi) hadosztály tüzérségének parancsnoka Spanyolországban (1936–1939), a kalinyini járműjavító üzem korábbi konstruktőre, a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának munkatársa (a felozlatásig), az SZK(b)P KB mellett működő 205. számú intézet felelős szerkesztője (a román szerkesztőségben).

Moszkva, 1944. július 28., Lux Szálló, 265. szoba¹⁴

Végezetül szeretném még egyszer felidézni azt a szubjektív benyomást, amit a levél olvasása keltett bennem: Valter Roman kommunista-internacionalista volt, de egyúttal erdélyi patrióta is. Csupán ebben a kontextusban érthetjük meg az erdélyi kérdéshez való hozzáállását. A hazafiúi érzelmek az ő esetében

sának körülményeiről, mint amilyen az ön által hozzánk eljuttatott, állítólagosan Valter Roman tollából származó levélmasolat.

2000. augusztus 19., szombat

Tisztelettel: Tofik Iszlamo

Fordította: SISÁK GÁBOR

* Tofik Iszlamo moszkvai történész levele egyidejűleg jelenik meg a *Provincia*-ban és a moszkvai *Novaja i novejszaja isztorija* c. folyóiratban.

¹ A Bizottság meglehetősen hozzáértő és jól képzett emberekből állt, de nem mindenki rendelkezett olyan mély ismeretekkel az európai történelem terén, mint a bizottság legkiemelkedőbb személyiségei, Tarle, Majszkij, vagy Litvinov. Az egyik ülésen az erdélyi kérdés dokumentumtervezetének megvitatása során Szuric, magas beosztású szovjet diplomata fehér-feketén, magabiztos meggyőződéssel kijelentette, hogy Erdély soha sem volt önálló. Ami Jevgenyij Viktorovics Tarle a háború utáni rendezésre vonatkozó felfogását illeti, azt jól jellemzi az a felvetése, amely szerint a háború után Ausztriát és „más kisebb országokat” protektorátus alá kell vonni. Lásd a bizottság 1944. április 28-i ülésének jegyzőkönyvét. AVP RF. Fond 06. (V. M. Molotov titkársága). Op. 6. Papka 14. Gy. 141, 23.

² A levélnek kétszáz aláírási szerepelt, de a levél megírásának kezdeményezői, félve a felelősségre vonástól, megsemmisítették a levél eredetijét és az aláírásokat. A levél mind a három kormányon lévő párt – a Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és az Ekés Front, vagyis a Román Parasztpárt – helyi képviselői is aláírták. Lásd a Nagyvárad megyei (sic!) Szalárd járás (Észak-Erdély) lakosainak levele Bukarest szovjet városparancsnokához a San Francisco-i nemzetközi konferenciára való továbbítás céljából. AVP RF. F.0125. Op.33. D. 22, 47–51.

³ Transzilvanszkij voprosz. Vengero-rumi nszkij territorialnij voprosz i SzSzSR. 1940–1946. Dokumenti. (Az erdélyi kérdés. A magyar–román területi vita és a Szovjetunió, 1940–1946. Dokumentumgyűjtemény) Moszkva, Raszpen 2000. 312–317, 81. számú dokumentum.

⁴ Zelicky Béla. Kárpátalja a cseh és szovjet politika érdekerében 1920–1945. Budapest, 1998.

⁵ AVP RF. Fond 06. (V. M. Molotov titkársága) Op. 6. Papka 14. Gy. 145, 11.

⁶ Az 1944. június 29-i ülés jegyzőkönyve. Uo. Papka 14. Gy. 141, 49–50.

⁷ Uo. 47.

⁸ Uo. 48.

⁹ Uo. 52.

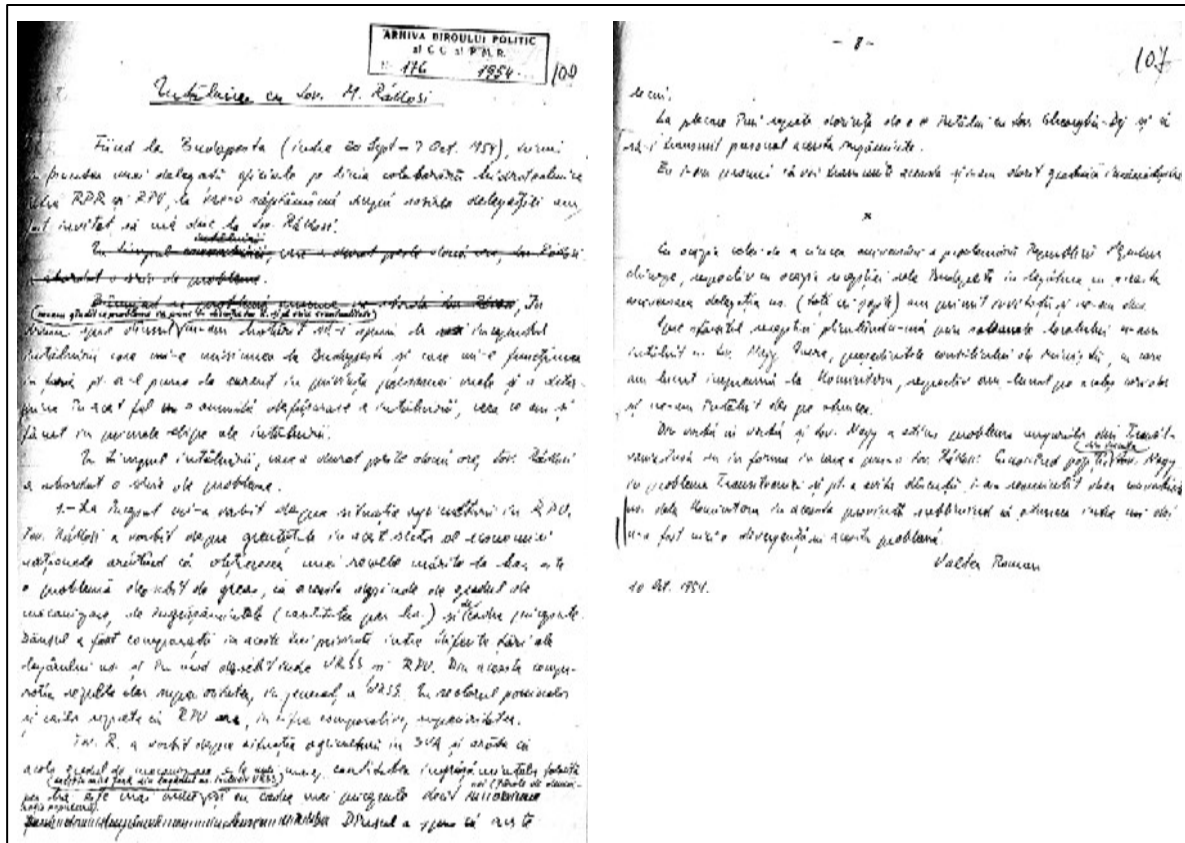
¹⁰ Uo. 51.

¹¹ Uo. 50.

¹² Uo. 51.

¹³ A szerző, lokálpatrióta buzzalmában és elragadtatásában nyilvánvalóan eltúlozza az erdélyi szervezett proletariátus jelentőségét és szerepét. A magyarországi szocialista mozgalomban a vezető szerepet Budapest és más nagyobb ipari centrumok munkássága játszotta. Roman túlságosan is optimistán ítéli meg „a magyarok és a románok békés egymás mellett élését”, hiszen az általa mondottakat semmiképpen sem vonatkoztathatjuk az 1848–49-es magyar forradalom idejére. Ugyanakkor az is igaz, hogy évszázadokon át a két nép meglehetősen békésen megfert egymással, néha pedig még együtt is harcolt – hogy a szerző szavaival éljünk – a „közös elnyomó” ellen. Példa erre a sok törökellenes háború, felkelés, hadjárat és később, a 18. században, az osztrák abszolutizmus elleni küzdelem időszakában.

¹⁴ AVP RF. Fond 06. (V. M. Molotov titkársága) Op. 6. Papka 14.

Valter Roman 1954 szeptember 20. és október 2. között egy hivatalos román küldöttség élén Budapesten járt, ahol is két órás megbeszélést folytatott Rákosi Mátyással, a Magyar Kommunista Párt főtitkárával. A beszélgetés során Rákosi többek között Erdély, az Erdélyben élő magyarok helyzetét is szóba hozta, kérve, hogy a román „testvérek” enyhítsenek a határátkelés szigorúságán, amely nagy elégedetlenséget szült Magyarországon. Valter Románnak erről a beszélgetésről 1954. október 10-én készült jelentése első és utolsó oldalát közöljük fénymásolatban.

Valter Roman, miután levelének elején megjegyezte, hogy „az erdélyi kérdést illetően kíván egy álláspontot kifejezni és vitára bocsátani”, a következőket írja:

„Figyelembe véve az erdélyi kérdés egész bonyolultságát, összetettségét és sajátos jellegét, az adott (háború utáni) időszaknak leginkább megfelelő megoldást a mind Romániától, mind Magyarországtól független Erdély létrehozásában látom, amely a Tiszától a Kárpátokig terjedne, és határait a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok garantálná. Indokaim a következők:

1. Mindkét, Erdélyt magának követelő ország csaknem egyforma mértékben vett részt Hitler rablőháborújában. Melyiket »jutalmazzuk« közülük Erdéllyel? (A brit imperializmus arra törekszik, hogy befolyása alatt tartsa az Erdélyt is magában foglaló Magyarországot, mivel nyilvánvaló, hogy Romániát a jövőben senki sem használhatja a szovjetellenes ármánykodás központjaként és a Szovjetunió elleni hídfőállásként.)

2. Az etnográfiai összetétel. A Tisza és a Kárpátok között egyetlen, szétválaszthatatlan tömegben élnek a románok és a

nak: ez olyan, mintha erőszakkal választanák szét az egymás nélkül élni nem tudó szíami ikerpárt.

4. A történelmi gyökerek. Hosszú évekig és nem is egyszer Erdély önálló ország volt, saját fejedelemség, és a 16–17. században fontos szerepet játszott a nemzetközi ügyekben. Az erdélyi függetlenség gondolatának megvannak a hagyományai mind a román, mind a magyar dolgozók körében. A történelmi tények a magyarok és a románok évszázadokon át tartó békés egymás mellett éléséről tanúskodnak Erdélyben, valamint a közös elnyomó ellen folytatott együttes harcukról.

5. Erdély mindig is a legprogresszívabb országrész volt, akkor is, amikor Magyarországhoz, és akkor is, amikor Romániához tartozott. A magyarok és a románok nemzeti-felszabadító mozgalmanak lángja nemegyszer Erdélyben lobbant fel. A munkásmozgalom erősebb volt itt, mint Magyarországon vagy Romániában.¹³

Mindeme megfontolások alapján az önálló Erdély felélesztését – mint ideiglenes és átmeneti döntést – reálisnak és időszerűnek tartom, mivel összhangban áll mind Románia, mind Magyarország

nyilvánvalóan háttérbe szorították a nemzetieket. Ezért érdekes számunkra mint személyiség.

U. Nagyön hálás vagyok Önnek a párizsi *Ce soir*-ban megjelent anyag másolatáért, és különösen Valter Roman Litvinovnak címzett, általunk eddig nem ismert talányos leveléért, amely július 24-i, vagyis négy nappal korábbi keltezésű, mint a mi kötetünkben publikált, ugyanahhoz a címzethez íródott július 28-i levél. A levelet a legfigyelmesebben tanulmányozni fogjuk, és levonjuk a megfelelő következtetéseket, amennyiben a levél valószínűleg bizonyul. Jó lenne, ha megkaphatnánk foto- vagy fénymásolatát, ennek technikai kivitelezése nem nehéz. Az ezzel kapcsolatos előzetes megfontolásokat Tatyjana Pokvajlova asszony válasz nélkül maradt levele tartalmazza. Munkatársaimmal készek vagyunk visszatérni a kiadvány kiegészítésének kérdésére, amennyiben a bennünket érdeklő kérdésekre vonatkozóan új, hiteles dokumentumok kerülnek elő oroszországi és romániai levéltárakból, illetve valamilyen magánarchívumból. Mindemellett szükséges lenne, hogy több információt kapjunk az olyan levelezési anyagok eredetéről és felbukkaná-

Ovidiu PECICAN

Transznetikus párt avagy polgári fórum?

A *Provincia* múlt heti (5.) száma új rovatot indított, *Műhely* címmel. A folyóirat első négy számának megjelenése után kerül sor arra, hogy *Molnár Gusztáv* interjúja (*Új public space megerősítéséről van szó*) és *Marius Cosmeanu* cikke (*Posztkommunisták, tépelődők és demokraták*) nyomán eddigi közös erőfeszítéseink céljait átgondoljuk. Valóban, a kiadvány eddigi számaira is jellemző kitartó disputa jó alapja lehet a továbblépést megelőző visszatekintő elemzésnek. De *Molnár Gusztáv* interjújában a visszatekintésnél érdekesebbnek tűntek számomra a jövőre vonatkozó tervek.

Az egyik: egy transznetikai párt megalakítása, amelynek a szerkesztők és munkatársak gárdája lehetne a magja. Ennek az elgondolásnak két olyan vonatkozása is van, amelyhez én másképp viszonylok. Nem tűnik számomra sikeres ötletnek egy – még egy! – új párt megalakítása, amikor a (román) közélet színterének problémája épp a pártosodás inflációja. Egy ilyen új párt a legjobb esetben is csak a politikai osztályt gyarapítaná, azt a réteget, amelynek különleges alkímiával gyakran sikerült tiszteletreméltó, olykor egyenesen kiváló egyéneket kínos politikai bábfigurákká átgúrnia. Mert – például – nem igazán dicsőség az, hogy miután az irodalmi élet egyik legfontosabb véleményező-revölt valaki, s a liberalizmus idealistái az ország egyik lehetséges elnökeként tekintettek rá, egyszerűen visszaminősül az egyik történelmi párt nyolcvan éves epigrammairól elnökének szürke és szomorú hadnagyocskájává¹. Az sem kevésbé szánalmas dolog, hogy egy természetes adottságait rosszul használó antiszemita költő², az egykori diktátor hízelgő kiszolgálója, egy szélsőségesen reakciós, hazafisággal manipuláló párt elnökévé válik, még akkor is, ha sikerül ehhez egy választói réteget (melynek kétségbeesett kismemberei és katonatisztek a hangadói) meggyőznie. Tétézzük fel, hogy ez az új párt csak jó szándékú, kompetens és erkölcsös emberekből tevődne össze. Nos, így sem jutnánk messzire, mert – akarva-akaratlanul – nekik is abban a populista és nyáj-szellem által uralt politikai életben kellene tevékenykedniük, amely már az első öt percben kompromittálná őket (ne feledjük ugyanis: a politika az egyezkedés és a kompromisszum tudománya!).

De van az elgondolásnak egy érvényes része: egy multikulturális vita- és cselekvést kezdeményező fórum létrehozása. Igen, ez hasznos lenne, s meg is lehetne valósítani! Adjunk lendületet az emberekben rejlő polgári érzületnek, s kezdjük ezt a legelső szinten, szembeszegülve a polgármesterek visszaéléseivel, olyan kezdeményezésekkel, amelyek rákényszerítik a városatyákat arra, hogy ne a csúcson levők (propagandisztikus, választási célzatú) gesztusokra, hanem a helyi közösségek igényeire figyeljenek.

Nem azt állítom, hogy a politikai életben nincs javítanivaló, hogy nem lehet azt jobbitani. Csúpn úgy hiszem, vannak sokkal sürgetőbb, nem kimondottan politikai relevanciájú szükségletek. Tíz év elegendő volt annak kiismerésére, hogy mire korlátozódik a politika dinamikája Romániá-

ban. Üres szónoklatokra és kétes nyáj-szellemre! A külpolitikát, egyrészt, a térség erőviszonyai és a nagy nemzetközi szervezetek szabják meg, másrészt a választópolgárok irányából érkező nyomás. Belpolitikában a kormányzó klikk – bármelyik legyen is az – érdekei a meghatározóak, s a háttérben az általános és növekvő nyomor áll. Ahol tényleg lehet tenni valamit, anélkül, hogy oly közvetlenül és elviselhetetlenül függjenek e párhuzamos, cinikus játékosok által mozgatott világ mechanizmusaitól, az a közérdek (egyelőre virtuális) tere, az a tér, amely kilép a politika hatásköréből (vagy nem lép be abba). Egy példa erre: a *Polgári Szövetség*. Némi bizonytalankodás után, Ana Blandiana okos döntése nyomán e szervezet a parlamenti politizálás játéktéren kívül maradt. Ennek tízéves mérlege: a *Polgári Szövetsége* adott egy államfőt Romániának, egy másikkal csődöt mondott, jelen volt a meghatározó vitákban, és az idők során minden lényegi dilemmával terhes kérdésben a saját – olykor emlékezetes – álláspontját fejtette ki. Ami pedig Ana Blandianát illeti, személyisége sem „kopott meg” az évtized csatáiban, abban a mállasztó közegben, amely nemzeti dicsőségünk annyi nagy alakját beszennyezte.

Már megírtam s most is fenntartom: egy *mindenfélre (képzelt vagy valós) etnikai elkülönülést meghaladó polgári fórum* létrehozása volna az az újítás, amelyre Erdélynek a jelen pillanatban, úgy tűnik, leginkább szüksége van. S még csak nem is egyetlen ilyen fórumra, hanem többre, többféle, amelyek eredményesen tudnának animálni egy olyan társadalmat, amely megszokta, hogy néha drámai kitérésekkel, de inkább passzívan viselje el saját kifosztását és szembehuzását.

Erdély nem organikus egység, inkább hazák kötege

De mivel Erdélyről mindannyian úgy beszélünk, mintha ezen a földrajzi-történelmi entitáson visszavonhatatlanul egyazon dolgot értenénk, engedjünk meg nekem, hogy megjegyezzem, e dolog pontosításra szorul. Amikor ma Erdélyről beszélünk, több történelmi valóságot összekapcsoló absztrakciót használunk. A mi kortárs Erdélyünk nem csupán a történelmi Erdélyt foglalja magában, hanem az úgynevezett *Partiumot* is. A Bánság, a Maros alsó szakasza (Arad), Bihar, a Szilágyság, Szatmár és Máramaros a múltban közigazgatásilag sem tartoztak Erdélyhez. A történelmi Erdély és – mondjuk – az Arad környéki románság társadalmi helyzetében – legalábbis a modern korban – jelentős különbségek voltak, az utóbbiaknak sokkal több joguk volt, és a jobbságtól is hamarabb megszabadultak.

A mostani helyzet helyes megértéséhez azonban a történelmi Erdély sajátosságait is figyelembe kell vennünk. Sikerral alkalmazhatnánk az amerikai Jackson *Turner* elméletét, a „szekcionalizmust”, még akkor is, ha a román és magyar történészek egyaránt haboznak – akár félelmükben, akár mert számukra ismeretlen a módszer – alkalmazni azt. Az egyes térségek sajátosságait minél pontosabban rögzítenünk kellene, ha valamit érteni kívánunk Erdélyünk alkataból. Egyféléképpen fejlődött a Barcaság, másképp Hátszeg vidéke vagy Máramaros. (Ezeket emlitem, mert ezekről a „vidékekről” már rendelkezünk történelmi monográfiákkal.) Mindegyiküket az együttélés egy-egy külön típusa jellemzi, ezek tanulmányozása pedig

olyan megközelítést igényel, amely nem tekinthet el a sajátos társadalmi helyzetet kialakító gyökerektől, sem azoktól a sajátos reprezentációkról, amelyeket az egyik etnikum a másikkal kialakít. További példák: a Székelyföld, az Avas-vidék vagy a Bánság – amelyeknek kutatása csak részleges vagy egyoldalú volt – szintén megérdemelnének, legalább nemzedékenként, egy vitát.

Még nincs ilyen Erdély-történelmi – aszó mai, tágabb értelmében –, s nem úgy tűnik, hogy valaki vállalná megírásának kezdeményezését. Mind a román, mind a magyar politikusok az említett valóságától eltekintő diskurzusokat kedvelik, s manipulálnak, amikor egy képzeletbeli egységes Erdélyre hivatkoznak, amely saját (valós vagy színlelt) tudatlanságukon alapul. Alighanem azt hiszik, hogy a különböző térségek közti különbségek előtérbe helyezése ellentmondásba kerül a román egység eszméjével, illetve, a magyar Erdély esetében, kellemetlen azokra a vidékekre nézve (ilyen például Hátszeg, Fogaras vidéke vagy Máramaros), ahol a románok korai és masszív jelenléte dokumentumokkal is bizonyítható.

Másfajta „Romániák”

Természetesen, ez nem csak Erdély kérdése. Már *Dimitrie Cantemir*, a *Descriptio Moldaviae* szerzője is felhívta a figyelmet a XVIII. század első felében arra, hogy Moldvában több, jelentős autonómiával rendelkező „ország” létezik (mint például Fălcui, Tigheci, Vrancea). Mi több, a középkori Moldva államszervezetén belül két tartomány létezett, a Țara de Sus (Felső Ország) és a Țara de Jos (Alsó Ország), amelyeket egy-egy „kormányzó” (*mare vornic*) vezetett. Hasonló módon foglalta magában Havasalföld az olténiai bánságot, melyet a bán, egy uralkodónak alárendelt nagybojár vezetett, s amelynek igazgatása az állam többi részétől függetlenül, autonóm módon történt. Mind Moldvában, mind Havasalföldön felfedezhetjük – minden különösebb erőfeszítés nélkül – azokat a kisebb egységeket, amelyek beépültek a nagy egészbe, de amelyek megőrizték sajátosságaikat (olykor egészen napjainkig). Bárki, aki Romániában él, sejtí, hogy mit fejeznek ki az olyan elnevezések, mint Bukovina, Herța-vidék, Vrancea vidéke, Dobruzsza stb. Amikor 1918-ban egyesültek Romániával, nem minden bukovinai gondolta úgy, hogy ennek bármilyen körülmények között be kell következnie, úgyhogy amikor *Dimitrie Gusti* előadás-sorozatát szervezték az 1923-as alkotmányról, egyes előadók erre még figyelmeztettek. Az erdélyi románok sem gondolták mind úgy, hogy a Regátával való egyesülésnek minden egyezkedés nélkül kell bekövetkeznie; bizonyítja ezt, többek között, Traian *Vuiu* Franciaországból egyik barátjához küldött levele, amely csak nemrégiben vált ismertté.

Mindazt, amit a két háború közötti román állam a tartományok közös nevezőre való hozását siettetve nem valósított meg, a kommunista rendszer ötven éve csak tovább mélyítette. A proletár internacionalizmus nevében véghezvitt nivellálást nemrégiben a nemzeti érdek nevében folyó nivellálás követte. És amikor *Octavian Paler* publicisztikai írásaiban a román európeereket fitymálva azt mondja, nem lehetsz „sehonnan jövő” európai, én arra gondolok, hogy ugyanezt a kérdést az identitás más szintjén is megfogalmazhatjuk, s nem lehetünk „sehonnan jövő” románok sem.

Mindannyiunknak e közös történetéből következtetve azt kell mondanom, hogy egy ilyen vitának nincs miért nyugtalanítania a nem gyülekező és nem titkolt érdekek által vezérelt lelkeket. A kisebb vagy nagyobb mérvű közigazgatási autonómiák jelen voltak múltunkban, s ma is működhetnek, főleg mivel a globalizációs trendek alapja egyben regionalizációs folyamat is jelent. A helyi tradíciók újraértékelése jó alap (vagy legalábbis jó fogódzó) minden olyan tervhez, amely a létező állami struktúrák rugalmasabbá tételét célozza a polgárok javára, függetlenül azok etnikai, kulturális vagy vallási hovatartozásától. A múltat semmiképp sem kell visszaállítani, de nem is tekinthetünk el tőle teljesen. Nem bélyegezném meg azokat közülünk – mint *Marius Cosmeanu* teszi –, akik még nem látják, mi a megoldás, de hajlandók tárgyalni róla. Mert a megoldás, íme, nem egyetlen s nem is nyilvánvaló.

A románul gondolkodás különféle módjai

E ponton néhány rövid megjegyzést tennek a román közösség szintjén domináns gondolkodásmódról. Túláságosan ki szokás emelni az *európai* és a *balkáni* élet-szemlélet különbségeit. Az egyik a „Miticáké” – a komolytanoké, korrupcióké, a minden vállalkozásban állhatatlanké –, a másik az erdélyi románoké, a jellemző (akik komolyak, erkölcsösek és kitartóak céljaik követésében). Egy kissé szkeptikus vagyok ebben az elhatárolhatóságban. Nem hiszem, hogy komolyan használhatjuk *Caragiale* metaforáit a szükséges fogalmi megközelítés helyett.

Ezért úgy gondolom, hogy a két Románia – s itt a Románia kifejezést a román közösség s nem az állam megjelölésére használom – nem a balkáni (Munténia és Moldva), illetve az osztrák-magyar közegből eredeztethető (a Partium, a történelmi Erdély, Bukovina). Még csak nem is a tradicionális és modern Románia kettősségéről van szó, ahogy A. *Marino* gondolja a *Politica și cultura* – Politika és kultúra – című, 1997-es kötetében). A román viselkedésmódok szerintem nem a valamikori állami-kulturális hovatartozásnak és nem a városiasodás fokának függvényei. Újabb kutatások szerint az erdélyi értelmiségi elit nagy többsége nem alacsony társadalmi rétegekből származik – inkább a kismemesség, a papság, a vagyonos parasztság rétegeiből ered. A románság nagy többsége viszont falusi, szegény, ortodox vagy görög katolikus volt, legalábbis a XIX. század közepéig. Köztünk és paraszt nagyszüleink vagy dédszüleink között a távolság itt, a mai Erdélyben a románok közt épp oly kicsiny, mint a hegyeken túl, Munténiaiban és Moldvában. E tekintetben Románia homogénebb, mint gondolnánk, a falusi világ perspektívája pedig nem csupán az iparosítással városnegyedeket benépesítő betelepülők révén van jelen a városiak szemléletében. „Rurális” modellek szerint rajzolódik ki a románok kulturális horizontja *Alecsandrutól* és *Kogălniceanutól* kezdődően (Moldvában) N. *Grigorescu* parasztságaiig (Havasalföld), de ugyanezt látjuk *Coșbucnál*, *Gogánál* és Ioan *Alexandrunál* is. A *sămănătorism*, a népies irányzat („poporizmus”), a *Gândirea* nyomán kibontakozó irányzat („gindirism”) és a legionárius mozgalom lényeges erdélyi hozzájárulással alakultak ki, jelentek meg, de – s ezt nyomatókosítanunk kell – tökéletes együttműködésben a Regát kulturális életének vezéralakjaival (itt *Iorgát*, *Nechifor*

*Crainic*ot és, ha úgy tetszik, *Nae Ionescut*ot kell megemlíteni).

Tételek tehát az, hogy a következő Romániák együttéléséről van szó: egyrészt létezik egy többségi, a klánok ősi logikájában és rituáléjában mélyen gyökerező Románia (amely olykor a *vendetta* és a *omerta* szintjén nyilvánul meg), és egy modern, amely felfedezte a polgári individualizmust és a kartézianus racionalizmust; amely azonban nehezen találja meg a kiutat eredeti környezetéből, keresvén egy másfajta szolidaritás kialakítását.

Ez utóbbi kialakulásában nyilván a román nyugat és Közép- valamint Nyugat-Európa közötti kapcsolatok játszottak szerepet, és a másik Románia, az ősi közösségeké, természetesen a Balkánon is megtalálható. De az ütköző mentalitások magyarázatának, úgy vélem, ebből a – mélyebb – állapottól kell kiindulnia, s nem olyan történelmi körülményekből, amelyek a hosszabb táv perspektívájából kérészetűnek tűnnek.

Erdély – s vele együtt a mélyrétegeiben oly egységes egész Románia – esélye az lenne, ha a modern típusú, liberális és demokratikus individualizmus szelleme megerősödne és jelenvalóbbá válna a közélet színterein (a mass mediában, a polgári és politikai aktivizmus révén). Másként a múlt továbbra is felfalná a jövőt, a klientizmus (a nepotizmus, az atyafiság szelleme, a kapcsolatok és a protekció), a karizmatikus *leadership*, a populizmus és rendőrbatizás („politianism”) megfojtja a meritokrácia és tisztességes verseny, a szabadság és demokrácia szellemét.

Ami a szavazatok mondanak

Végül még egy szót. *Molnár Gusztáv* szerint – amint azt az *Erdélyi kérdés az új politikai kontextusban* (megjelent a *Problema transilvană* című kötetben) valamint a *Választási geográfia – 21 tételben* (*Provincia*, 1.sz.) című írásaiban elmondja – az erdélyi szavazók magatartása amelllett szól, hogy Erdély politikai értelemben is létezik, világosan elhatárolódva Románia többi részétől. Én nem osztom nézőpontját. Ha Erdély különböző övezeteit vizsgáljuk, különbözőségeket találunk a megyék közt is. Ami *Molnár Gusztáv* politikai reményekre jogosítja fel, az számomra a civil társadalom szintjén reménykeltő. Úgy gondolom, az erdélyiek szavazatai az elmúlt tíz év során arra a potenciálra utalnak, amellyel e térség emberei új, európai és demokratikus játékszabályok alapján működő polgári keretet tudnának teremteni. Hogy e keret átalakíthatja-e az – intézményes és egyéni – aktorokat, csak ezután dől el, ugyanis meglehetősen sok akadály van (széles körben elterjedt hamis kockajátékok, törzsi szemlélet és uralkodó klánok, egyfajta pesszimizmus a nyomor és hosszas hatalmaskodás nyomán, az új vezetők csalásaitól való félelem stb.). Lehet, hogy az az új közszellem, amelyről az elmúlt évtized statisztikái tanúsíthatnak, valami újat eredményez a politika terén, de az is lehet, hogy épp ellenkezőleg, csupán a polgári szellem és annak megnyilatkozási módjai válnak dinamikusabbá, változatosabbá. De az is meglehet, hogy a születőben levő történelem mindannyiunknak igazat ad vagy mindannyiunkat megcáfol. Meglátjuk!

Fordította: BAKK MIKLÓS

¹ Utalás Nicolae *Mănolescu* irodalomkritikusra, a *România Literară* című lap főszerkesztőjére, aki ez év nyarán bejelentett lemondásáig a Nemzeti Liberális Párt választmányának elnöke volt.

² Corneliu *Vadim Tudor*

BAKK Miklós

Modellek és alternatívák

stabilitásról tett biztosságot, amely szavazótáborának megőrzött egységén alapszik, és amellyel minden körülmények között számolni kell. A másik érve: a kisebbségi képviselőket felvállaló etnikai pártok mindenkor kormányzati felelősségvállalásának van egy követhető európai modellje, a finnországi svéd modell.

Csak hogy mindkét érv ellen komoly kifogások hozhatók fel. Az RMDSZ szavazóbázisának stabilitását Andreescu – bár nem mondja ki – lényegében bármilyen politikai vállalkozásba bevihető tőkeként kezeli. Ez viszont nincs így, jöhet a román nyelvű médiában ez a közvélekedés már általánossá vált, mivel a választási eredmények látszólag ezt igazolják. Azonban a helyhatósági választásokon elért RMDSZ-eredmények finomelemzésével egészen másfajta következtetéseket fogalmazhatunk meg. Néhány nagyobb városban, s főleg ott, ahol egyébként az RMDSZ pozíciói nem tűntek veszélyeztetetteknek, kitűnt, hogy az RMDSZ-szavazók nem „etnikai szavazókként” viselkednek, hanem egy helyi (polgári) közösség tagjaként. Vagyis: helyi programot, helyi jövőképet igényelnek. Mindez, az RMDSZ kormányzati szerepvállalását követően, már az országos politikai opciók szintjén is kezdi éreztetni hatását. Székely István megállapítása (*Az RMDSZ két választás között*, *Provincia*, 5.sz.), miszerint „a szövetség kormányzati szerepvállalásának időtartama alatt lényegesen módosult az RMDSZ többségi társadalom általi megítélése” s ennek eredményeképpen „az etnikai dimenzió mentén megfogalmazott érdekelletétek a választók számára egyre kevésbé jelennek meg mozgósító tényezőként”, minden bizonnyal helytálló. Ennek (is) következménye, hogy az RMDSZ szavazótábor – bár nem vetette

le etnikai identitását – már nem elégzik meg az „önvédelem logikájára” épített programmal s az „ostromlott vár” archetipusára épülő jövőképpel. Vagyis: az etnikai természetű feszültségek csökkenésével a szövetség korábbi „önvédelmi üzenete” már nem biztosít kellő mozgósító erőt. Ezt igazolják vissza egyébként a felmérések is, amelyekben egyre nagyobb súllyal jelennek meg a szociális és gazdasági kérdések, s ezekre az RMDSZ-nek határozott politikai választ kell adnia. A választok viszont azt is jelentik, az RMDSZ nem oldhatja fel alapvető politikai opcióit egy akármilyen koalíciós partnerségben.

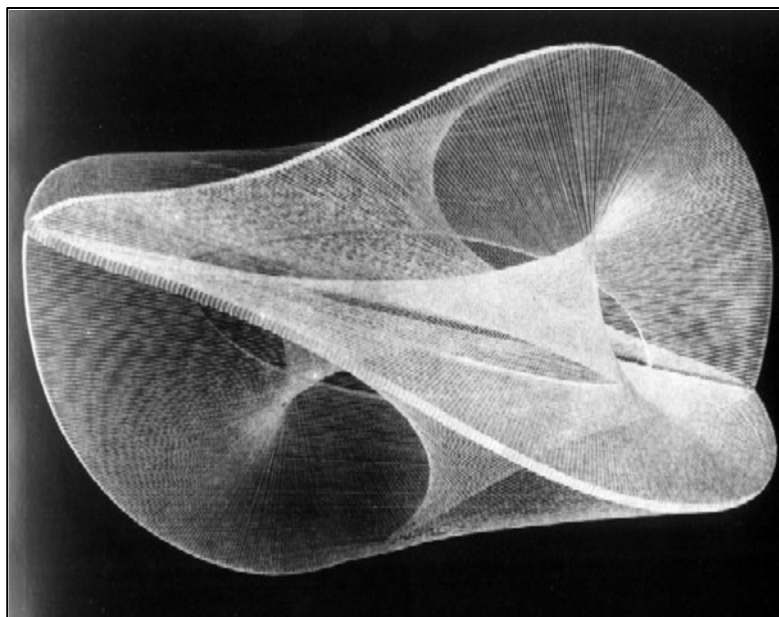
Finnországban kialakult, alkotmányjogi-lag is szavatolt teljes vertikumú kétnyelvűség rendszerének „watch dog”-ja: arra felügyel, hogy a rendszer ne sérüljön, s ha sérül, javítható, hozzáigazítható legyen a megváltozott társadalmi körülményekhez. Másrészt a svéd párt a világháború óta szinte töretlen kormánykoalíciós szerepvállalása válasza is a finn társadalom azon folyamatosan kinyilvánított igényére, hogy elsősorban Svédországhoz, a skandináv világhoz kíván kötődni (a román társadalomnak viszont nincs olyan egyértelmű közép-európai kötődése, amely folyamatos magyar közvetítést igényelne).

svéd tagozattal. A svéd érdekek egyeztetése ezért nem a Svéd Néppárton belül történik, hanem egy külön célből létrehozott (nem közjogi) testületben, a Finnországi Svéd Parlamentben, amely lobbicsoporként tud működni mindegyik párt irányában.

A finnországi és a romániai helyzet sok felületi hasonlósága mögött lényegében egy fontos különbség van: Finnország a politikai kultúra tekintetében sokkal homogénebb ország, mint Románia. A megosztott politikai kultúrájú romániai társadalomban a finnországihoz hasonló, tartós „konszenzualista modell” nem alakítható ki.

A „konszenzualis” vagy „konszociációs” demokrácia romániai modellje természetesen jóval átfogóbb kérdés, mint az RMDSZ lehetséges stratégiájának problematikája. Az viszont evidencia, hogy a román pártrendszer működésképtelensége többek közt éppen az „RMDSZ-problematika” kapcsán vált szembetűnővé.

Az RMDSZ-t is integráló vagy átalakító román demokrácia lehetséges modelljeiről minden bizonnyal lesz alkalmunk vitázni a *Provincia* hasábjain, most csupán arra utalnék, hogyan függ össze ez a nyilvánosság kérdésével. Az a jellegzetes attitűd, amelyről Marius Cosmeanu a *Posztkommunisták, tépelődők, demokráciák* (*Provincia*, 5.sz.) című cikkében ír, nemcsak kiterjed a „forró kérdésekre” – szociológiai és politológiai fogalmakkal történő – megvitatásra elől, hanem a „soft beszédmód” minden stiláris produktivitása ellenére, valójában a politikai képzelőerőt is szűkíti, s ezzel paradox módon – minden reformista és kritikai szándék ellenére – a jelenlegi állapotot legitimálja. Márpedig nekünk épp ezt kell elkerülnünk.

Naum Gabo: Lineáris konstrukció a térben

De nem helytálló a finnországi Svéd Néppárttal vont párhuzam sem. A finnországi svédeket ugyanis nem úgy fogja össze pártjuk, mint az erdélyi magyarokat az RMDSZ. A Svéd Néppárt egyrészt a

A Svéd Néppártra egyébként a svéd anyanyelvű szavazóknak mindössze 70 százalékát szavaz, a többi szavazat megszik a többi finnországi párt között, amelyek majdnem mind rendelkeznek

Caius DOBRESCU

Az „erdélyi irodalom” és a jövő

A hasonló folyamatok voltaképpen nem teszik egyedivé Erdélyt. A nemzeti irodalmaknak ilyen intellektuális, retorikai tematikái az egész közép-, kelet-európai és balkáni övezetben léteznek, és általában abban gyökereznek, hogy a modernizációért tett erőfeszítéseikben a Fény Századát, a nyugati romantikát és modernizmust tartják szem előtt. De a közös modell egyáltalán nem járul hozzá a közvetlen, horizontális kapcsolatok kialakításához – ami egyébként tüneti jelensége ezen övezet összességében vett társadalmainak és kultúráinak.

Hogy előrelépjünk a kérdés megértésében, nagybátyám, Caius *Teodorescu* megállapításából indulnék ki (könnyű kitalálni, hogy keresztapám is), aki nemcsak Erdély kérdésében szakosodott történész, hanem egyike az általam ismert legtoleránsabb és „legökonomikusabb” erdélyieknek. Ő állapította meg, hogy tartományunk etnikumai közötti viszony, különösen a magyarok és a románok közötti, feszültebb az egyetemi városokban, amelyek mindkét fél számára kulturális jelentőséggel bírnak, különösen Kolozsváron, de Marosvásárhelyen is, és nyugodtabb azokban a városokban, amelyeknek inkább kereskedelmi vagy, az újabb korokban, ipari hagyományai vannak, lásd Temesvárt és Brassót. Az egyik lehetséges magyarázat az, hogy a sokévszázados hagyományban, a nemzeti harciasság és az

internetnői versengés szellemében nevelt erdélyi értelmiség, valahányszor domináns helyzetbe kerül, cselekszik, annak érdekében, hogy fenntartsa és elmélyítse a feszültségeket. Azt mondanám, kifejtve a gondolatot, hogy egyenes kapcsolat áll fenn minden etnikum értelmiségének hatalma és az interetnikai kapcsolatok elengedhetetlenül előtérbe helyező „identitás-védő” ideológiát részesíti előnyben.

Ha le akarom vonni eddigi kijelentéseim következtetéseit, nekem, a költőnek és prózaíróknak fenn kellene tartanom, hogy ha valóban azt akarjuk, hogy az erdélyi etnikumok között kialakuljon egy építőjellelű párbeszéd, az irodalmat el kell távolítani az azonosság-tudat központjából. Mérsékelt megoldás lenne azonban az „irodalom” fogalmának újrafogalmazása. Az a tény, hogy az irodalom természetes módon egy nyelv hangjainak, szemantikai árnyalatainak, morfológiájának és szintaxisának egységéhez kapcsolódik nem válik *magától értetődően* és *kötelezően* egy nép „metafizikai magá-

nának” patétikus kifejezőjévé csak egy nemzet-központú filozófia/ideológia segítségével. És meg kell mondanom, hogy véleményem szerint nagyon kicsi a távolság a „rossz” etnicizmus, amely faji hierarchiákat állít fel, és a „jó” között, amely elfogadja, hogy minden identitás egyenlő módon jogosult az abszolútban, és éppen ezért képtelen a kommunikációra. A „metafizikai magány” lidércnyomása – merem állítani, kötelező módon – létrehozza a szorongást, ami könnyen átalakulhat diszkriminációvá és agresszivitássá. De abban a pillanatban, amikor a nyelvek egységét, amit empirikus evidenciaként el kell fogadnunk, nem értelmezik automatikusan metafizikai (szellemi, teológiai) fogalmakban, remény van arra, hogy megszabaduljunk az irodalom „agitatív” missziójától. Ezek között az új körülmények között a nyelvi és kulturális különbségeket nem lehetne kizárólag vagy elsősorban mint azonosságot és különbséget létrehozó eszközöket felhasználni, hanem, legalább elvileg és szándékosan, úgy lehetne értelmezni őket, mint lehetőséget és esélyt a két etnikum közti megértés kibővítésére.

Másrészt, meg kell mondanom, hogy az irodalom és a nyelv közti „megbonthatatlan” kapcsolat és a fordítás lehetetlenségének elmélete nem az „objektív valóság”-hoz, hanem az eszmék történetéhez kapcsolódik. A modernizmus bizonyos

irányzata abszolutizálta a „nyelvet”, a költői kísérletezés alfájává és omegájává tette azt. De a felvilágosodásnak egy máig fennmaradt hagyománya szerint, az irodalom az egyetemes eszmék és érzelmi tapasztalatok hordozója. Ugyanakkor számottevő különbség van a „nyelv”-re összpontosító és a „nyelvet”-ről beszélő, árnyaltabb költészet között, amely felvállalta, hogy feltárja, nem egy nyelv képtelenségét a kommunikációra, hanem a természetes nyelvben és nyelven keresztül létező lehetséges kommunikációs jelenségeket.

Következésképpen azt mondanám, hogy az irodalom, hagyományos módon, mindig egyik legnagyobb akadály volt Erdély transzietnikai sajátossága lehetséges leírásának, de ez nem lényegéből fakadt (ami véleményem szerint nincs is), hanem abból, ahogy a „metafizikai magány és szenvedés” etno-esztétikai ideológiái kezelték. Távlatilag azonban azok a kifejező/feltáró/elképzelő stratégiák, amelyeket az irodalomnak tulajdonítunk, esélyt jelenthetnek a kommunikációra, azokon az erőfeszítéseken keresztül, amelyeket a másik megértése érdekében az élő költők tehetnek csakúgy, mint a mi erőfeszítéseinken keresztül, hogy egy toleránsabb, kevésbé provinciális perspektívából újraértelmezzük a mi Provinciánkat megéneklő halott költők műveit.

Daniel VIGHI

Bátorság és stagnálás között az európai jövő

Marius Cosmeanunak kétségtelenül igaza van, amikor a *Provincia* legutóbbi számában a román elemzők soft megközelítési módjáról beszél az európai konstrukciót – a nemzetállamok Európája, a központosított államok Európája, a régiók és mindenekelőtt az állampolgárok Európája közötti választást – illető vita elméleti kibővítése kapcsán. A szóban forgó óvatosság régi tabutól ered, az egységes nemzetállam presztízséből, amelyet határos propaganda tart fenn. Ez azt sugallja, hogy a románok és a mellettük élők történelmének egész finalitása csupán csak ennek érdekében történt, és hogy minden, ami ezentúl politikailag hozzáadódik, az örök status quo megóvása volna. Nekem személy szerint nem ehhez kell elhinnem, hogy ilyen mértékben mehereredtünk; mi több, hiszem, hogy csak a megmerevedett védekezésnek ez a politikája, valamikor konzervatívnak nevezték, szülhet válságokat és drámai szakadásokat. Csak a dinamikus megközelítési módok, csak az eszmei nyitás és egy átvilágítható és demokratikus nyilvánosságban folyó viták jelenthetik az átérést a status quo politikájáról az építkezésére. Ugyanez szükséges a gazdaság-politikai megközelítésekben is; itt is konkrét válaszokat és lépéseket kell keresni a gazdasági túlélésből a fejlődésbe. Számomra nyilvánvaló, hogy az első esetben olyan politikuskokra van szükségünk, akik válaszolnak a különbözőségekre, a regionális, de az etnikai megcsúsásokra is, a lehetséges konfrontációs állásfoglalásoktól a szabadon vállalt civil szolidaritás keresése felé haladva. Azt, hogy ez nemcsak interetnikai, hanem interregionális valóság is, bizonyítják azok a feszültségek, amelyeket Olaszországnak észak és dél között meg kell oldania, vagy Németországnak az „eneszkás” és „endekás” szakadás között. Mint ahogy már máskor is mondtam, Romániában sem állunk másként. Melyek lennének a követendő utak? A megoldást az Európai Egyesült Államokban találhatjuk meg: széleskörűen federalizált entitás, amelyben Európa elsősorban a polgárok, a kul-

túrák sokfélesége, a regionális másság kontinensévé válik. Az európai konstrukció jövője két egymástól radikálisan különböző integrációs megoldás között ingadozik, bár mindkettő az európai államok „egyesülését” támogatja. Az egyik megoldás a konföderáció, vagyis a nemzeti és, amennyire lehetséges, önálló államok egyesülése, a másik a föderáció, amely az építkezésnek a régiók, alrégiók, közösségek polgárok felé való elmélyítését kéri.

Az európai konstrukció megközelítésének két módja közti különbséget világosan, soft megközelítés nélkül fogalmazza meg Jo Leinen*, az Európa Tanács képviselője, az Európai Föderalisták Szövetségének elnöke. Átadom neki a szót: „A háború utáni első évek eufóriáját hamar elfojtotta a kontinens Keletre és Nyugatra való gyors szakadása. Rövid távon lehetetlenné vált az európai országok politikai egyesülése. Ezért az '50-es években, pótlásként, de lehetséges kiindulópontként is, a gazdasági egyesülés mellett döntöttek. Az Európai Gazdasági Közösség (CEE), négyféle szabadságával – az egyének szabad közlekedése, az egyik vagy másik országban való szabad letelepedés joga, a termékek és a tőke szabad áramlása –, tovább fejlődött a Vámunióval, a Közös Piacal és a Monetáris Unióval. Másképp szólva, az Európai Unió nagy területe, 360 millió lakossal, egy egységévé vált.

Most ismét, de sokkal élesebben, mint bármikor, feltevédik Európa politikai egységének kérdése. Még 12 új tag – köztük Románia – csatlakozása már eldöntött dolog. Csupán idő kérdése, mikor válnak ezek az országok formálisan tagokká. A 27 tagországu Európa számára feltevédik a konstrukció szerkezetének problémája. Mára háború utáni években két különböző felfogás létezett ebből a szempontból: egyrészt a nemzeti államok Európájának nézete, amelyet Charles de Gaulle és Margaret Thatcher támogatott nagyon erősen, másrészt egy európai föderáció eszméje, amelyet a Benelux államok, Németország és Olaszország támogat erősen. A konföderáció és a föderáció hívei közti vita ma is tart.”

Lám, az európai egyesülés felé vezető út semmi esetre sem annyira világosan megrajzolt, mint az a hazai mass médiában gyakran megjelenik. Ez nem magyarázza meg pontosan az embereknek, mi-
ben áll valójában a federalizmust támogató európai szociál-demokrácia és az inkább a konföderáció felé hajló hagyomá-

nyos jobboldal stratégiája. A román pártoknak, különösen azoknak, amelyek jogot formálnak arra, hogy önmagukat szociál-demokratáknak tartsák, mint például a PDSR és Ion Iliescu, még kevesebb érdekük fűződik ehhez. Nem kevésbé igaz, hogy sem Petre Roman demokratai és sem a Teodor Melescanu pártjában résztvevők egyáltalán nem tűnnek érdekeltnek abban, hogy e kérdésben nyíltan állást foglaljanak, tudatlanságban tartva így a közvéleményt saját jövőjével kapcsolatban. Egyébként Jo Leinen úr álláspontja alapvetően különbözik a román szociál-demokratáktól – akik az egységes nemzetállam hívei, s ezzel a megközelítési móddal leginkább a konzervatív jobboldal ideológiai hinterlandjának számítanak – még ami a föderációnak Európa jövőjéről szerkezetében való szükségessége melletti érvelését illeti is.

Lássuk, mit mond erről Jo Leinen úr: „(...) egyre nyilvánvalóbb, hogy a federalizmusnak sokkal több előnye van, mint a nacionalizmusnak, és természetesen még több, mint a centralizmusnak.

A nemzetállamok Európájában (konföderáció) minden állam vétőjoggal rendelkezik. Ez a felfogás nélkülözhi a hatékonyságot. Megjelenik a legkisebb közös nevező örök keresésének követelménye. Megjelenik a kérdések valós megoldása felé haladás majdnem-lehetetlensége. A kormányközi megállapodások és tárgyalások alig-alig lennének demokratikusak, az ilyen jellegű tárgyalások – a diplomáciai szokásoknak megfelelően – zárt ajtók mögött folynának, se a parlamentek, se az állampolgárok nem rendelkeznek bennük semmilyen konzultatív vagy együttmodellálási joggal. Olyan módszer ez, amely lehetővé tenné, hogy a nagy országok mindig a kisebbek hátrányára érvényesüljenek.

Ezzel szemben a föderalizmus rugalmas rendszer, amely arra törekszik, hogy a hatalomgyakorlást megossza a különböző szintek között. Az együttműködés alapját nem a nemzetállamok közötti erőfitogatás képezi, hanem a tárgyalások útján jogilag szabályozott konkrét kapcsolatok, és végül soron, az európai alkotmány. A föderális struktúrák lehetővé teszik a hatáskörök kialakítását éppen azokon a szinteken, amelyek az azoknak értelmük van: a nagy döntések európai szinten történnek, az országos, a regionális és a helyi szint, külön-külön, elegendő döntési hatáskörrel rendelkeznek. És éppen ez utóbbi válik egyre fontosabbá. Egy modern államrendszernek egyre több decentralizált

szintre van szüksége. Európában mindenféle régiók alakulnak, amelyek saját hatáskörükben döntenek bizonyos kérdésekben – a művelődéstől és az oktatástól a gazdasági fejlődés és az infrastruktúra kérdéseiig. A modern világ, de az állampolgárok hozzájárulása is megvalósítja majd az egykori centralizált struktúrák decentralizálását.

A decentralizálás és a korlátozott autonómia adott esetben a szeparatista törekvésekkel szemben is életképes felfogás. Nyugat- és Kelet-Európában egyaránt ott a legerősebb a szeparatizmus, ahol a centralizált struktúrák egyes kulturális, társadalmi és gazdasági egységek megszűnését eredményezik. Svájc, Ausztria és a Német Szövetségi Köztársaság hatásos módon bizonyítja, hogyan teszik lehetővé a föderalista fogalmak a másságot, anélkül, hogy az egységet csorbítanák.

A föderalizmus sok európai állam belső alakulása szempontjából életképes felfogás, de az Európai Unió szempontjából is az. Az önállóság nem vesztődik el az európai egységesülés folyamatában.”

Az ilyen megközelítés egy másik lényeges változást is feltételez a közösségi építkezés módjában, és pedig az átmenetet egy diplomáciai úton, zárt ajtók mögött folytatott tárgyalásokkal felépített Európából az állampolgárok közvetlen megkeresése révén parlamenti típusú demokratikus szerkezetbe. Ez nagyon fontos, mert a mentális-politikai szempontból legfejlettebb országokban, a Benelux államokban, Németországban az állampolgároknak csupán 30 százaléka tartja magát európai polgárnak, nagytöbbségük (csupán) ahhoz az országhoz tartozik és hiszi tartozónak magát, amelyben született. Következésképpen, az európai eszme egyelőre elképzelt alakulat, amely még nem hatotta át az emberek életét, és nincs is sok reménye a győzelemre, amíg az egyesült Európa inkább diplomáciai, mint közvetlen parlamentáris konstrukció marad. Az európai föderalizmus irányvonalának egyik érdekes gondolata egy széleskörű alkotmányos mozgalom megindítása, amelynek célja egy európai alkotmány kidolgozása; ez az európai polgárnak államával kapcsolatos, a szubsidiaritás elve alapján külön és elsősorban megfogalmazott jogait és szabadságait tartalmazná. Ez az alkotmányos mozgalom a svájci demokrácia példájára magában foglalhatja egy közvetlen részvételi szerződéses modellt is, amelyben az európai föderáció alanya, kötelező módon referendumokat eredményező alá-

rások segítségével, petíciós joggal rendelkezne. Ezt a vitát, amennyire én tudom, három tagállam körülből 1 százalékos petíció-kezdeményezésével folytatják. A közvetlen részvételnek egy másik érdekes elképzelése Európa föderális elnöki funkciójának létrehozása; az elnököt közvetlen szavazással választanák. Ezt, a páneurópai polgári öntudat növelése szempontjából rendkívül hatékony gondolatot, sajnos keresztezik az ellentétes mozgalmak, amelyekben fontos szerepet játszik az Unió alanyainak állami féltékenysége.

Egy dolgot mindenesetre, azt hiszem tisztázni kell, egyidejűleg ennek az erdélyi nyilvánosságnak megteremtésével, amely Molnár Gusztáv meglátásában arra hivatott, hogy megpróbálja valamiféle „transz-etnikai és posztnacionális”-ban „Erdélyen belül a magyar és román külön világokat egymással kommunikatív viszonyba hozni, összekapcsolni” (*Provincia*, 5-ös szám). Ez a „valamiféle” nem lehet más, mint a polgár Európája, a föderációé, a tartományké és a régióké, amelyben az európai egység (és minden alanyának, vagyis az országoknak, régióknak, alrégióknak és közösségeknek az egysége) nap mint nap a közösségi konstrukció azon két esetének legöngyölítésével szerezhető meg, amelynek ma ismeretlen mítoszkeletkezési állaga van: kiterjeszteni és/vagy elmélyíteni. Paradox módon, az eurószkepticizmus éppen a két *saga* nehézségeinek részletes ismeretéből szület(het)ik, a matematikus helyzetekből és a lehetséges kockázatok felértékeléséből. Következésképpen, m ilyen lesz a holnap Európája? Föderáció vagy konföderáció. Mi kerekedik felül: a már létező kiterjesztése vagy elmélyítése? Mi az ajánlatosabb a csatlakozó alanyok számára: a balkáni dél-kelet gyors integrálása, vagy a koppenhágai szerződés pontjainak szigorú tiszteletben tartása?

Mind ezeken a kérdéseken túl, biztosnak tűnik számomra: a dolgok ismeretében optimista hozzáállásra van szükségünk, ami a felelős és informált nyilvánosság megteremtésére irányuló lépéseket illeti az európai világ jövőjének ezen a részén.

Fordította: HADHÁZY ZSUZSA

* *Federalism versus separatism* (Föderalizmus vagy szeparatizmus). In: *Europa 2000. Contribuții la dezbaterea despre destinul Europei*. Temesváron, 1999. augusztus 27-29-én elhangzott előadás. A konferenciát a Romániai Bánság Európai Unió (UEBR) és a Friedrich Ebert Alapítvány romániai kirendeltsége szervezte.

SZÓKE László

Fogytán a türelmem

Hogyan mit várok a *Provincia*-tól? Miért tartom jó kezdeményezésnek a kísérletet? Esetleg mi az, amire számítok az úgynevezett *elit* hátszágának második, netán harmadik vonalából? Miért vagyok türelmetlen, s mi az, amit hatékonyabbnak tekintenek? Íme...

Intellektuális kommunitás

Mi itt, a nem csak földrajzi értelemben vett végeken, Székelyföldön, többször megfogalmaztuk: fölőrjuk a romániai, de a szűkebb értelemben vett erdélyi szellemiségnek is, hogy nem képes olyan fórumot és közeget teremteni, ahol az erdélyi, regionális jövőkéutatás tárgyát, területeit meghatározhatná, és szakmai-elméleti vitát lebonyolítaná. Nem szándékom most a felvezetésről vitát nyitni, és azzal sem kívánok foglalkozni, hogy milyen értelemben létezik székelyföldi (id)entitás, de fogják föl a

Provincia-projektben való helykeresés jelének azt a megállapítást, hogy e régió jelentős gazdasági sikerekkel, valamint olyan kezdeményező-készséggel rendelkezik, mely akár elébe is megy a bukaresti, kolozsvári, esetleg budapesti politikai hajlandóságnak. Ez ennek a régióknak gazdasági és mentális sajátossága, melyet érdemes az ügy szolgálatába állítani, de ehhez meg kell szólítani az úgynevezett *elit* hátszágát. Az én olvasatomban azokat, akik egzisztenciálisan is függetlenek a szellemi központtól, sőt, a (Molnár Gusztáv-féle) *intellektuális kommunitás* másod- vagy harmadrendű vonalát jelenthetik, helyben azonban a „vezető” szellemiség zászlóvivői, és a regionális média meghatározó, véleményformáló, adminisztrációs szempontból pedig vezető személyiségei. Ez pedig kommunikációs feladat.

Sírnak a *Provincia* szerzői/gondolkodói. Az okosabbnál okosabb felvetések nem lelnek kellő (ez vajon mi?) visszhangra a romániai médiában. Pedig tabutémákat feszegetnek. S mégis, vagy mégsem...

Az, hogy a *Provincia*t és általa az *intellektuális kommunitás*t életre lehetett hívni, nagyon örvendetes. Az idő, pontosabban az, hogy akadt olyan intézmény (a *Nyílt Társadalomért Alapítvány*), amely a kezdeményezést anyagilag támogatta, meghozza gyümölcsét. De belterjes maradhat, szakmai kezdeményezés, amely sohasem, vagy ki tudja mikor érhet mozgalommá. Ha az impresszumban szereplők és az állandó szerzők tényleg azt akarják, amit Molnár Gusztáv megfogalmazott interjújában, akkor pórias feladatok várnak rájuk. Másként kutatók maradnak a felfedezés reményével, illetve társadalom-kutatóknak adnak majd munkát, ha a *Provincia* tömegjelenséggé válik. Ha ez egyáltalán bekövetkezik.

Új projektekre van szükségünk

Idégekdem ugyan ettől a kifejezéstől, de esetünkben indokolt a használata. A többes szám első személy pedig annak szól, hogy feltehetően többen vagyunk olyanok, akik szerepet vállalnának a Molnár által megfogalmazott *public space* megteremtésében, főképp a közvetítésben. Ők (mi) nem tartozunk az *intellektuális kommunitás* magjához, a klasszikus értelemben vett értelmiségiekől pedig abban különbözünk, hogy a médiában dolgozunk. Igen, jól gondolják: médiapolitikáról beszélek, olyan projektekről, melyek motivációs készletet teremtenek a magunkfajta számára – érzelmit vagy pénzügyit, de motivációt.

A *Provincia*-tervet ki kell egészíteni. Médiastratégiát hiányolok, olyan kampányszerű népszerűsítő munkát, mely első fázisban közírókat, újságírókat szólít meg, közvetítésükkel pedig a szélesebb nyilvánosságot is megteremtheti. A *Provincia* szellemi műhelynek az üzeneteket kommunikációs szintekre kell bontania, sőt, a csatornákat is ki kell építenie.

Ezt neveztem pórias tevékenységnek, melyet a műhely kénytelen föl vállalni amennyiben mozgalmat (is!) akar létrehozni, nem csak *Regionális Tanulmányi Központot*. Persze, a politikai elit meggyőzése is beépülhet a stratégiába, bár ennek eredményességében kevésbé hiszek. Anélkül, hogy minősítenék, ők kaméleonszerűen ügy felvállalják majd, ha a mozgalom tömegjelenséggé kezd válni.

Nem szeretném, ha a közvetítést a véletlenre bíznák. Mert a „terep” előkészítése nélkül akár hosszú évekig is elhúzódnak az elfogadás folyamata. A társadalmi reform területén pedig nem bízok a *természetes fejlődés* hittételében, és nem kívánom tétlenül szemlélni az újabb és újabb bukásokat. Fogytán a türelmem...

Aszerző tíz éve tevékenykedik újságíró-szerkesztőként. Részes volt egy kereskedelmi regionális televízió és rádió születésének, és két regionális hetilap alapításának. Most újságíró iskola beindításával próbálkozik Székelyföldön, Székelyudvarhelyen.

Al. Cistelean

Az „erdélyinek lenni” félelme

– ezek a vidékiesség komplexusától való szabadulás útjai. Az egyetemességhez való közvetlen hozzáférés a kedvelt gyógyszer és az abszolút tisztítószert. Használata minden öröklött port lemos. A körkérdésben résztvevők egynemelyike, jöszörint, hogy Livius *Ciocărlie* egyik kedvenc kifejezését használjam, egyenesen magas lóra ült a Homérosztól idáig egy és oszthatatlan irodalommal beszélgetve. Vagy ha mégis konvencionális elkülönítéseket kell elvégezni, ennek feltétlenül a nemzeti kritériumon és a nyelvi egységen keresztül kell megtörténnie. De nem lennebb, mert ott már csak az irodalomalattiság van, a kerületi vagy a megyei becsvágy. Amelyik ugyanaz, mint a tömbházi vagy a lépcsőházi.

Bizonyos az, hogy ha az „erdélyi író” színtagmája mond is valamit, nem mond semmi jót, és nem mond semmit jóakaratúan. Nem megiszteletés, hogy így nevezzenek. Mintha mozgássérült oklevelet kapna, „Erdélynek megfelelő” típusú bizonyítványt. Bármilyen számosak és nagyok az ez alatt az embléma alatt összegyűjtött érdemek, csupán nyers középszerűséget definiálnak. Így hát, ugyebár, nem is olyan ártatlan címke ez. Még akkor is az értékelés hamisságát rejti magában, amikor ártatlanul használják, mint egyszerű utalást a születési helyre. Nyíltabban vagy rejtettebben, de azt jelenti, hogy a szóban forgó író nem érdemli meg az országos érdeklődést. Vagy ha mégis megszerezte ezt a presztízst, a vidékiségi megcsönkítja azt. Végeredményben nem sok dicsőség rejlik a román, magyar, német vagy amerikai író minősítésekben sem. Önmagukban véve ezek sem érték-bizonyítványok. De legalább közlik, jóhiszeműen, a származást. Leggyakrabban az író által használt nyelvet is megjelölik, és sugallják, nem támadólag azt, hogy a szóban forgó irodalom nemzeti kincséhez tartozik. Nem dicsőség, hogy román, magyar, német stb. író légy, de végül is, legalább nem szégyen. Erdélyi írónak lenni azonban minden összefüggésben

nyilvánvalóan diszkvalifikálás. Mégcsak az alkotási nyelvet sem jelöli meg, semleges. Akárhogy forgatjuk és csavarjuk, elsősorban értékítéletéről van szó. Becsületesen

ki szeretne lenni, nem is „erdélyi író”, hanem egyenesen „a legjobb erdélyi író”? Az ilyen cím semmivel sem dagályosabb és jogosultabb, mint „a legjobb zilahi író”

Vetés a dombon, Korniss Péter fotója

megmondva, az erdélyi író középszerű íróként jelent. Az az író, aki csak erdélyi, nem is létezik. Csak aki nem tud „író” lenni vizsgáthalhatja magát azzal, hogy „erdélyi”. Ugyan

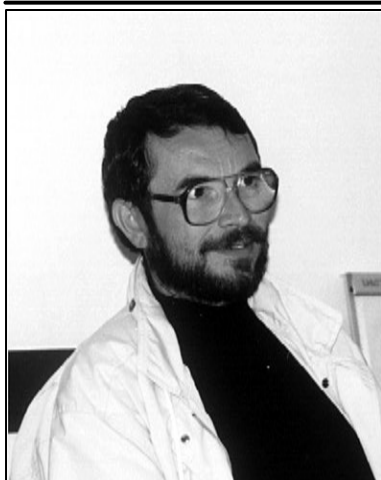
vagy „a legjobb székelykeresztúri író”. Patetikusan neveléses címek.

Az ellentmondás az, hogy csak aki már nem erdélyi, engedheti meg magának azt

a luxust, hogy erdélyi legyen. Csak aki meghaladta a provinciális feltételeket, szeretheti azt vissza, mint pozitív dimenziót. Az irodalomban kétségtelenül két „erdélyiség” létezik. Először is a közvetlen, kötekedő és önhitt, összekapcsoló és zsigeri erdélyiség, a dagályos, agresszív és betokosodott provincializmus, tele etnicitással és kísértetjárással. Végtelenségig hajtogatja a táj és a származás szólalmait, s miközben egész szívből panaszkodik, a kölcsönösen fenntartott félélmek éltetik. Erdély a legeltesztet termézetes hazája. Félő, hogy örök hazája lesz, sok érzelmi töltetű és természetesen ellenséges érzületű „irodalom”-mal. Ez az a mindegy, milyen nyelvű irodalom, amely véglegesen felvállalta az „erdélyiséget”. Vagy, pontosabban, amely véglegesen kompromittálta rikoltó harciasságával. Egész zászlóján olyan író van, aki egyszerűen csak „erdélyi”. Akit az éppen nagylelkű vagy exhauszív irodalomtörténészek adatolnak, egyaránt, mint egy becsvágy-szilárdított osztályt.

A nagy írónál azonban az erdélyiség úgy tér vissza mint egy bokréta az érték által konzervált és szublimált sajátosságok alapjának formájában. A provinciális salak itt valami mássá lett, és az „erdélyiség” megkülönböztető értelmet kezd kapni. De ennek az „erdélyiségnek” vagy „erdélyi szellemnek” a különválasztása vas-kos epifániától túlságosan szofisztikus művelet lenne ahhoz, hogy sikerrel járjon. Értékkritériummal kellene dolgozni egy olyan jelenségen belül, amelynek méretei éppen virágzó közhelyszerűségének közelebb kerülhetnek. Ez végeredményben (olyan befeljesként, amely megerősítene kezdeti premisszánkat) az erdélyiségnek, mint értéknek az elismeréséhez vezetne. Erdélyi szellem egyenlő érték. Sőt, még valami plusszban. Roppant hízelgő döntés volna, de nagyon kalandos is. Nem marad más hátra, mint hagyni, hogy *Blaga* örökéletét a hátán cipelje a *Zaharia Bârsan*-félekét vagy, udvariasabban, *Maria Cioban*t. Mellette ugyanazon az ösvényen, éppen olyan megrakodtan, *Ady Endre* vagy más valaki cipeli a maga erdélyit. Románok, magyarok mind ősrégi erdélyiek.

Fordította: HADHÁZY ZSUZSA

Traian ȘTEF

Egy európai gyakorlat

Írószövetségbe vagy a nagy erdélyi központokban is fiókokkal rendelkező Romániai Profeszionista Írók Egyesületébe. Nem vesznek részt az ideológiai és esztétikai vitákban, amelyeket a fiatalabb nemzedékek kezdeményeznek, és annak a térségnek kulturális eseményein sem, amelyben élnek.

Az a lehet téves benyomásom, hogy a visszafogadást várják a magyar irodalomtól, érte ezalatt az intézményes integrálódást és az érték-elismerést. Nyilvánvaló azonban, hogy elutasítják a magyar ügy patetikáját és a provincializmust, amely azt magában foglalja. Különösen világosan és tisztán fejezi ki magát ebben az értelemben *Ágoston Vilmos*: „Feltételezésem szerint, a helyi bezártságra épülő, befeleforduló, kisajátító nacionalizmus elveszíti híveinek többségét, mert a gazdasági élet már most sem hermetikusan zárt *nemzeti* keretek közt zajlik. Szóval az erdélyi magyarság, sőt a maradék németek többsége is ki szeretné használni a kettős helyzetből adódó előnyöket, és nem igazán érdekli őket sem az erdélyi szellemiség, sem az anyaországi ígéretés. Az erdélyi magyarok arra is rájöttek, hogy másodrendű román állampolgárból másodrendű magyarokká válnak, ha áttelepiülnek az anyaországba. Ezért egyre

többen igyekeznek megszerezni mindkét állampolgárságot, ha lehet hármát is, hogy kibővíthessék szellemi-gazdasági mozgásterüket. A helyhezköötöttségből nem tudnak megélni.” Ebből következtethetünk arra, hogy a magyar értelmiség nem harcol egy erdélyi közösségbe való bezárásért, sem Nagymagyarorszáért, hanem az európai nyitást, a németek lehetőségeit választaná.

Ágoston Vilmos inkább a román értelmiséget látja válságban, mint a magyart, kommentárját érdemes figyelembe venni. Szerinte a román értelmiség lelkiismereti válsága a nemzeti mítoszok 1990 utáni szétfoslásának következménye: „A félszöbrendű gazdasági potenciálról, a nemzeti szuverenitásról, a történelmi romantikáról szóló mítoszok összeomlottak, és (a románok) szembe találták magukat a zord idők kegyetlen tapasztalataival: pénzük leértékelődött, a hadigazdaságra beállított ipar versenyképtelenné vált, és vízummentesen utazni is legfeljebb az egykori, ellenségnek kikiáltott magyarokhoz tudnak. Van ez akkora trauma, mintha elvesztették volna nemcsak Erdélyt, hanem az egész országot.” Az erdélyi román értelmiség ilyen körülmények között hosszú távon egy közösségi Erdélyben keresné a menekvést, az erdélyi szellemben. Szkeptikus azonban abban, hogy megtalálná-e a „barikád másik oldalán” a magyar megfelelőt. Nem tudom, mennyire pontos a fordítás (nem pontos: az eredetiben egyszerűen „a másik oldalon” áll – a szerk.), de a barikád kifejezést itt nem érzem találónak. A barikád szóinak forradalmi felhangja van, két erő közötti harcot feltételez, a polgárháború egyik eszköze, az utcai harcoké, és nem hiszem, hogy találó akkor, amikor értelmiségiek közti polémiáról vagy vitáról van szó. Annál kevésbé akkor, amikor ezek legalább egy része a „közösségi szellem”-ért harcol. De nem ez a gond, hanem az, hogy mi, románok, elismerjük-e ezt a lelkiismereti válságot. Hogy az-e az érzésünk, hogy mindent elveszítettünk. Hogy nem várjuk-e véletlenül a magyaroktól, hogy szóvivőink legyenek. Igaz, 1990 után az egész román értelmiség hibásnak érezte magát, mert nem állt ellen aktívan a csausiszta kommunizmusnak. Láttuk, hogy az első politikai szereplők szintén régi kommuniszták, kiszések vagy szekuritátások, hogy a demokratikus ideálok szertefoszlanak. Ezért egyesek politizálni kezdtek, civil egyesületeket hoztak létre, folyamatosan jelen voltak a közéletben. Több-kevesebb haszonnal. Az erdélyi értelmiségnek eggyel több bánata van: a túlzott centralizmus megőrzése, és az alapvető államreform elutasítása. Ugyanakkor elutasítja a nacionalizmust és a magyarellenességet, akárcsak az idejémtúlta és az erdélyi szellemmel semmi

közösséget nem mutató politikai erők harcát Erdélynek diverzió általi politikai annexiójáért. A regionális kulturális identitás kinyilvánítása ilyen körülmények között valóban a kétségbeesésből fakad, de ugyanakkor az európai integráció gyakorlása is. Válaszom megegyezik *Kuncz Aladár* 1929 júliusi válaszával, amelyet a *Provincia* ugyanazon 4-es száma vett át ismét: „Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak (és a románoknak – T.S.), hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse. Nem opportunisták célok, hanem tisztán irodalmi hivatásának magasabbrendű értelmezése miatt. És mi más ezeknek az irodalmi érintkezéseknek gyakorlati kerestülvele, ha nem a legszorosabb értelemben vett európaiság? Mi más az *Erdély az én bazám* program szerint kimondott szólama, mint törekvés a páneurópai gondolatnak Erdélyben való, kézzelfogható, pontosan megfigyelhető megvalósítására?

Mert ha itt, a magunk körében, ahol a tényezőket és feltételeket, a lehetőségeket és akadályokat pontosan ismerjük, nem tudjuk a három műveltségi és irodalmi életnek párhuzamos együttműködését keresztülvinni, akkor mit álmódunk páneurópai egységről, amelynek széles határvonalai mindaddig a kaotikus semmit zájk körül, amíg az európai eszme részleteiben és egyes tagozataiban regionális alapon testet nem ölt.”

Kommentár fölösleges.

Fordította: HADHÁZY ZSUZSA

Szemtől szemben

Chevènement–Fischer

Joschka Fischer: Százötven évi tragikus történelem, a nemzetállam keresése, a hegemonikus eltévelyedés és végül a bűnbeesés után a németek – politikailag és kulturálisan – tisztába jöttek önmagukkal. A németek ugyanolyan jól érzik magukat, mint a franciák. Történelmük viszonylatában is. Ennekellenére történelmünk sajnálatosan eltérő.

Az Auschwitz-cal, az erkölcsi és történeti felelősséggel való állandó szembesülés elválaszthatatlan identitásunktól. Nemzeti történelmünk egy darabjáról van szó. A határkérdések véglegesen rendeződtek. Nincs többé nyitott „német kérdés”, sem belső, sem külső. A befejező mozzanat a Bonnól Berlinbe való átköltözés volt. Szimbolikus érteke felbecsülhetetlen. Ezzel az intézkedéssel annak a kérdésnek a vitája is lezárult, hogy viszonyunk a nemzetállamhoz kerüldő-e vagy sem. Az volt, de most már nem az.

– *Chevènement úr, egyetért-e Fischer úrral?*

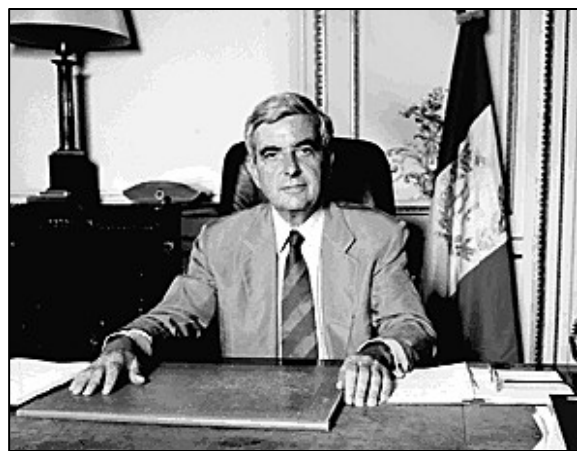
Jean-Pierre Chevènement: A múlt ugyanúgy ránehezedik Németországra, mint Franciaországra. A francia forradalom, akárcsak az 1940-es trauma, nagyon rányomja bélyegét Franciaországra. A vichy kérdés nyomozhatóan nehezedik politikai életünkre, és számomra egészen természetesen tűnik, hogy Németország is, minthogy elveti a náciizmust – ezt akartam mondani, de az ellenkezőjét szerették volna a számba adni –, hajlik arra, hogy a nemzet eszméjét diabolizálja. Miért van ez? Azért, mert a nemzet eszméjét egy etnikai fogalommal, a *Volk* fogalmával tévesztették össze, amely tavaly még az állampolgársághoz való jog alapját képezte. Az állampolgárság jogrendjének megváltoztatása, a *droit de sol* bevezetése nyilvánvalóan olyan intézkedés, amely megváltoztatja az idegenek definícióját, de a németeket is, és amelynek véleményem szerint olyan nemzetfelfogáshoz kell vezetnie, mely szerint a nemzet a polgárok közössége. Ha Németország – annyi dráma, háború, katasztrófa után, amelyek véleményem szerint kisiklások voltak, nem pedig valamiféle német fatalitás termékei – valóban polgári jellegűnek fogja fel a nemzetet, a pillanat kedvező ahhoz, hogy őszinte, nagyon közvetlen kapcsolatunk alakuljon ki egymással, aminek köszönhetően olyan dolgokról beszélhetünk, amelyekről néhány évvel ezelőt még nem mertünk volna szólni. Semmi értelme nincs a „poszt-nacionális”-ba, egy lágy föderalizmusba menekülni. Mindez előrelépést jelentene a francia–német viszonyról folytatott, kissé konvencionális beszélgetés képest, amitől a múltban szenvedtünk.

– *Túlléptek-e a nemzetállam diabolizációjának kísértésén, mely az újraegyesítés előtt hatott?*

J. F.: Lehet, hogy francia vagy lengyel szemszögből nehéz megérteni, mit jelentett 1945 után szembekerülni a német nemzet eszméjével. Ha van a politikára való ráébredésnek indítéka, akkor az éppen ez a szembe-

sülés. Emlékszem még első párizsi látogatásaimra, az 1960-as évek végén: a generációk közötti komplexusmentes viszonyra, egy bizonyos népi kultúra létezésére, azokra a dalokra, amelyeket mindenki énekelt... Nálunk minden fertőző volt, amihez a náci hozzányúltak. Nemzetünk legjobb hagyományait mérgezték meg a náci, és használták fel a nemzet szétrombolására.

Tulajdonképpen mindazoknak, akik pozitív értékeket láttak a német nemzetben, gyűlölniük kellett volna Hitler mint a nemzet sírásóját. De az '50-es években nem így volt. Aki ebben a kétértelműségben nőtt fel, annak világos volt, hogy Németország számára a legnagyobb veszélyt a német nacionalizmus jelenti, és fennállt a kockázat, hogy a nemzetet a nacionalizmus veszejt el. Ebben a kontextusban nehezen tudtuk kialakítani a modern nemzet mint polgárok közös-

Jean-Pierre Chevènement

ségének fogalmát. Németországnak nem voltak sikeres polgári forradalmi hagyományai, amelyekre hagyatkoztunk volna.

A *völkisch* (etnikai) identitás gyökerei a *Reich* első megalapításáig, II. Vilmos idejéig nyúlnak vissza, az első világháború küszöbéig, értékeink törékenységéből indulnak ki. Ha 1848-ban a frankfurti Paulskirchében összehívott parlament alkotmányozó gyűléssé változott volna, és fegyverrel a kézben megkérdőjelezte volna a fejedelmek hatalmát, ma olyan forradalmi hagyománnyal rendelkeznénk, amelyhez viszonyíthatnánk magunkat. Sohasem ismertük volna meg az etnikai Németországot, hanem helyette egy önmagával tisztában levő, forradalmi-demokratikus, alkotmányos Németországot ismernénk. De nem így történt.

Történelmünk végül is csak az 1989-es békés forradalommal szabadult fel. A kezdetet az amerikaiak azon döntésének köszönhetjük, hogy 1945 után Európában maradnak, valamint *Schuman* és *Monnet* döntésének arról, hogy a nemzetközi kapcsolatok új elvét vezetik be – az integráció elvét. 1989 történelmi pillanata a NSZK demokráciájának is gyümölcse.

Asors ironiája – a történelem néha csupa ironia –, hogy éppen akkor kezdjük jól érezni magunkat saját nemzetállamunkban, amikor a klaszikus európai nemzet, abban a formában, amelyikben ismerjük és szeretjük – mi, németek is –, már nem

elég nagy, s nem elég erős ahhoz, hogy az európai népek sorsáról dönthesse. Más szóval abban a kényszerhelyzetben vagyunk, hogy meg kell valósítanunk a teljes integrációt. És érdekelne az, hogy mit is akart Ön mondani, amikor a „Német Nemzetek Szent-Római Birodalmá”-ra, ahogy németül mondani szoktuk, hivatkozott? Egyetlen állam sem távolodott el jobban a birodalmi eszmétől, mint a mai Németország.

Az Európai Uniónak semmi köze a Szent Birodalomhoz

J.-P. Ch.: Valójában egy szellemes bemondás volt, amelynek a következő az értelme: mivelhogy Németország még diabolizálja a nemzetet, hajlamos arra, hogy a poszt-nacionálisba meneküljön, amelyben valamilyen föderáció nosztalgiját találja meg, hiszen különböző, előszeretettel regionális entitásokat egyesít benne, vala-

Joschka Fischer

miképpen annak analógiájára, mint ami a Szent Birodalomban létezett.

J. F.: De az Európai Uniónak semmi köze a Szent Birodalomhoz!

J.-P. Ch.: Elégé hasonlít hozzá...

J. F.: A kibővített, intézményreform nélküli Unió emlékeztethetne a Szent Birodalom utolsó szakaszára...

J.-P. Ch.: Késői szakaszában a Szent Birodalomnak volt egy föderátora! A Habsburg császár...

J. F.: Nos, a Habsburgok fura föderalisták voltak!

J.-P. Ch.: Nem voltak rossz fickók. Ami engem illet, én szent birodalmi illetőségű vagyok, mert Belfort-ban a Habsburg-területhez tartoztunk 1648-ig, és Besançon, ahol tanultam, császári város volt. Tömören, a Szent Birodalom az *ancien régime*-re, semmiesetre sem a demokráciára jellemző szervezési forma volt. Oligarchikus jellegű, hálózatokból összeálló hatalom.

Forradalmat kell csinálni

J. F.: Azért kellene egyetértésre jutnunk, hogy meghaladhassuk a mai európai *ancien régime*-et. Ebben a kérdésben francia forradalmár vagyok, az *ancien régime* minden formáján túl akarok lépni. Fel a barikádokra!

J.-P. Ch.: Nagyon helyes, de akkor forradalmat kell csinálni.

J. F.: Ezt akartam kifejezni berlini beszédemben. Megértettem volna, ha veszélyes Robespierre-nek vagy Dantonnak tekintenek!

J.-P. Ch.: Az a kérdés, hogy készen állunk-e ma a forradalomra, és hogy ki ellen lépünk fel.

J. F.: A brüsszeli *ancien régime* ellen.

J.-P. Ch.: Nem hiszem, hogy a kérdés így tevődne fel. Úgy vélem, hogy a *Risiko Deutschland* című könyvében azt a gondolatot fejt ki, hogy a globalizáció korszakában vagyunk, és én a globalizációban feltétlenül látok pozitív vonásokat, de rengeteg negatívát is. Vadglobalizációról van szó, amely a polgárok ellenőrzése nélkül zajlik. Ez ellen kell fellépnie a forradalomnak. (...)

– *Anemzeti keretre korlátozva?*

J.-P. Ch.: Nem, nem feltétlenül a nemzeti keret korlátozva, de azt tapasztalom, hogy nem létezik az európaiak népe. Ma, egészen őszintén szólva, az európai polgár csupán látzat. Mindaddig, amíg nem teremtünk közös, Európa-szintű vitafórumot. Az

Európa és a transzatlanti partnerség között, amelyet, nyilván, újra kell definiálnunk.

J.-P. Ch.: Egyszerűen arról van szó, hogy Európának önmaga által kell meghatároznia magát. Szükségünk van tehát egy társadalmi vagy geopolitikai projektre, Oroszországot például összhangba kellene hoznunk Európa sorsával. Ez lényeges terv, mert ha Oroszország nem válik stabil országgá, az európai kontinens mindig ki lesz téve bizonyos instabilitásnak. Tehát úgy gondolom, hogy egy projektre volna szükségünk...

J. F.: Kedves J.-P. Chevènement, részese voltam az Európa Tanács Oroszországgal kapcsolatos, közös stratégiája előkészítésének. Egy politikai tárgyról, Európáról beszélünk, amely ma csak nyomokban, embriónális formában létezik. Teljes mértékben egyetértek önrel. Oroszországnak lényegbevágó fontossága van biztonságunk szempontjából. De hol van a cselekvőképes Európa?

J.-P. Ch.: Kell legyen geopolitikai elképzelésünk arról, ami az európai Európa jövője lehet.

A Schuman–Monnet-modell szerint: Európa mind rosszabbul működik

– *A közös politikákból fog-e megszületni Európa, vagy inkább előfeltétele ezeknek a közös politikáknak?*

J.-P. Ch.: Úgy gondolom, előbb beszélünk kell a politikáról, azután következik a többi, vagyis az intézmények kérdése. Egyébként hogyan lehet megközelíteni az intézmények problémáját? Joschka Fischer javaslatokat tett, amelyek európai vitát váltottak ki, ami nagyon helyénvaló. De hiszem azt, hogy mindent egy vállomással kell kezdeni, mégpedig azzal, hogy a Schuman–Monnet-modell szerinti Európa mind rosszabbul működik, és a bővítéssel mind matematikusan fog működni. Tehát a reformok irányában kell elindulni, amelyek a kormányközi konferencia napirendjén szerepelnek. Működésbeli jobbításokat kell végrehajtani. Olyan területeken, mint amilyen a külpolitika, a védelem, fokozottabb kooperáció felé kell haladnunk, s ezek elkerülhetetlenül illetik Németországot és Franciaországot, s csak javukra válik, ha Nyugat-Európa legalább öt nagy országát, így Olaszországot, Spanyolországot és természetesen Nagy-Britanniát is bevonják. De nem képelem azt, hogy Európa önmagát adhatja szolidáris nemzetek társulásaként, ha nem folytatunk egy mélyszántó vitát arról a társadalmi modellről, amelyet kívánatosnak tartunk, civilizációs projektünkről, azzal szemben, amely Amerikából érkezik hozzánk, geopolitikai tervünkről. Mindaddig, míg ez a vita nem válik igazán intenzív, azt kockáztatjuk, hogy beleveszünk az intézménytechnika kérdéseibe.

J. F.: Az intézmények nem önmagukért való célok. Az intézmények eszközök. Hogyan beszélhetünk Oroszország és Európa tartós társulásáról, ha nem vagyunk képesek integrálni a kö-

K i l l á t ó

zép-európai országokat? A jelenlegi intézmények nem teszik ezt lehetővé, ez világos, nyilvánvaló. Ezért kell erre a történelmi kihívásra az európai intézmények új alapokra helyezésével válaszolnunk.

J.-P. Ch.: Mindkettőt egyszerre kell végrehajtani, ha valami mást akarunk, mint Amerika külvárosává válni.

J. F.: Igen, persze, tudom. Tulajdonképpen európai forradalom előtt állunk, alkotmányos forradalom előtt. Ez nagy kihívás. Egyetértünk önnel, a kérdés természetesen egy közös politikai szubsztancia kifejlesztése. Milyen legyen a társadalmi modell? Sok közös pontunk van Európában, s helyenként nagy eltéréseink az Egyesült Államoktól. Ezt a modellt csak egy közös európai ernyő alatt őrizhetjük meg: egyedül túl gyengék lennének. A klasszikus európai nemzetállam túl kicsi a mondializáció körülményei között. Ez a mondializáció – akarjuk, nem akarjuk – objektív realitás. Az a kérdés, hogyan kell viselkednünk, hogyan tartsuk kézben, hogyan őrizzük meg azt, ami fontos és értékes számunkra.

J.-P. Ch.: De hogyan teszi lehetővé számunkra egy európai föderáció az európai társadalmi modell védelmét, a munkához való jogot például, ha a mondializáció mindegyre kérdésessé teszi?

J. F.: Úgy, hogy az európai föderáció az európai érdekeket egyszerűen egészen más módon védhetné meg. Ha a Boeing és a Lockheed összeolvadnak, és a brüsszeli Bizottság összevonja szemöldökét, akkor ezek a seattle-i urak érintve fogják érezni magukat. Ha a francia monopóliumellenes hatóság tenné ugyanezt vagy a német kartellek hivatala, nem igazán érdekelné őket. (...)

Az államok laza könföderációjával semmire sem megyünk

J.-P. Ch.: Európa úgy működik, mint a liberális mondializáció közvetítője. Európa önmagában véve nem univerzális fogalom. A múltban a kereszténységgel azonosult vagy a fehér fájjal. Azonosulhat egy liberális térrel,

amelyet republikánus szempontból nem úgy tekintek, mint a haladó univerzalizmus példáját.

J. F.: Ez egy egészen más vita, amelyben az én válaszom eltér az önétől. Annak ellenére, hogy baloldalinak tartom magam, úgy gondolom, újra kell definiálnunk a társadalmi igazságosságot, a szabadság és a közteherviselés viszonyát, a piachoz való viszonyt... Ha modern baloldal akarunk lenni. (...) Ha például közös szociálpolitikát akarunk, működő európai intézményekre van szükségünk. Olyan európai parlamentre, amelynek képviselői otthon megvédik, amit Strasbourgban elhatároztak. Ez a döntő mozzanat. Nem új intézményekre van szükségünk önmagukért, hanem eleven európai demokráciára. Ezt akartam kifejezni Berlinben. Az államok igen laza könföderációjával semmire sem megyünk a mondializáció korszakában.

J.-P. Ch.: Kevésbé vagyok optimista, mint ön, a mondializáció következményeit illetően. Egyensúlybomlást, töréseket okoz, egész társadalmi rétegek mellőzését...

J. F.: A kapitalizmus sohasem tett egyebet.

J.-P. Ch.: A nemzetállam hagyományos keretében legalább kialakult egy bizonyos egyensúlyi töke és munka között.

J. F.: Két évszázados forradalom és szörnyű háborúk után...

J.-P. Ch.: A harmincas évek válsága után. Ma újra egyensúlytalanságok rendszerébe kerültünk, s hogy csatlakozzam véleményéhez, mivel sok állást kell teremtenünk olyan szektorokban, mint az egészségügy, a képzés és még sok más, mindez, lehet, az Euro 11 gazdasági kormányzatának való munkaprogram volna. Az Euro 11 szintjén kellene megpróbálnunk voluntaristább módon gondolkodni az európai foglalkoztatottság jövőjéről.

A döntési folyamatok nem átlátszóak

Nem volna itt az ideje az európai intézmények megerősítésének és demokratizálásának?

J.-P. Ch.: Nos, ez az, ez a nagy kérdés. Abból a gondolatból indulok ki, hogy a demokrácia működéséhez a nyilvános vita közös terére van szük-

ség. Ha ez a közös tér nem létezik, csak illúzióink lehetnek a parlamentről, amely tulajdonképpen fátyolként rejti el az oligarchiák hatalmát. Európa működése túlságosan hálózati, a polgárok ellenőrzése rosszul valósul meg. A vita a nemzetek kebelében a legelénkebb, a legigazabb s a legvilágosabban eldönthető, és Németország két példáját is adta ennek a közelmúltban: az újraegyesüléssel, az SPD és a Zöldek koalíciójának győzelmével... Európai szinten még meg kell teremtenünk a közös viták terét. Ez a mi feladatunk.

J. F.: Igen, de ezt feltételezi, hogy Európában demokratikus legitimitású hatalomelosztás létezzék. Olyan, melyben az összes nemzeti vélemény részt vehetnek. Jelenleg csak az Európai Tanács áll fenn, a kormányok képviselője, melynek demokratikus legitimitása közvetett. Ez nem bírál, de a döntési folyamatok nem átlátszóak. Az a feladatunk, hogy megteremtjük a közös európai teret, anélkül hogy megszüntetnénk a nemzeti teret. Milyen legyen a nemzeti és az európai súlyaránya? Számomra ez a döntő kérdés. A válasz a föderáció.

J.-P. Ch.: Nemzeteinket előbb konvergensekké kell tennünk. (...)

– Chevenement úr, Fischer úr önt „szuverenisták”-nak nevezte. Nem válaszolt...

J.-P. Ch.: Nem tartok ígényt erre a jövőre. De, természetesen, azt hiszem, hogy a szuverenitás lételeménye a nép. Ez azonban egyáltalán nem akadályoz meg abban, hogy Európa különböző népei közös politikákat vezessenek be, és hogy szakértői küldöttségeket állítsanak fel. Egyszóval realista módon kell előrehaladnunk az európai népek, mindegyikét Németország és Franciaország közelítésének útján.

J. F.: Mostanában az amerikai alkotmányosság 1776 utáni történetének kezdetei foglalkoztatnak, az a korszak, amikor nem voltak politikai pártok. Hasonlóképpen, igazából ma sincsenek európai politikai pártok, csupán különböző attitűdök vannak Európával szemben. Abban az időben az Egyesült Államokban voltak föderalisták és voltak republikánusok. Ez a helyzet nagyon hasonlít a miénkhez. S tulajdon-

képpen javában zajlik az alkotmányos vita. A nemzetállamok és Európa közötti viszony a fő kérdés. Mi tartozik Európára? Mi tartozik az államokra? Ezzel lesz kapcsolatos legfontosabb alkotmányos kompromisszumunk.

– Chevenement úr, úgy gondolja, hogy ezzel az alkotmányos vitával Németország „csupán európai színekbe akarja öltöztetni a hatalmát”, amint ezt nemrég az európai kapcsolatban írta?

J.-P. Ch.: Azt is mondtam, hogy nem félek Németországtól, nem félemlíttem meg. Úgy gondolom, stabil Németországra van szükségünk, tudatos népre, amellyel alaposan megbeszélhetjük a dolgokat, s a közösen felállítandó projektet is.

J. F.: Nem értem, miért ellenzi a föderalizmust. Egy centralizált Európának valóságos lázalomnak kellene lennie az ön szemében. Ha egyetértünk abban, hogy Európa megszületik, mert meg kell születnie, milyen lehetne, ha nem föderális? Az alternatíva egyszerű: vagy föderális vagy centralizált Európának kell lennie..., vagy egyáltalán nem lenne Európa, ami a legrosszabb perspektíva volna.

J.-P. Ch.: Létrehozhatjuk a nemzetállamok politikai társulását bizonyos módon...

J. F.: Az nem volna Európa!

Az Európai Központi Bank bürokratikus föderális szerv

J.-P. Ch.: Vegyük úgy a dolgokat, ahogy vannak. Az Európai Unió létezik, és nem hozhatunk létre az Unió keretében egy kemény magot, amely föderális lenne. Megerősített kooperációt létre lehet hozni, de...

J. F.: Tizenegyen? Mint az Euro 11-ben? Az már föderáció!

J.-P. Ch.: Még nem éppen föderáció...

J. F.: Az Európai Központi Bank tulajdonképpen egy bürokratikus föderális szerv. Szuveren hatalmunkat, monetáris szuverenitásunkat a tizenegyre bíztuk, egy bankra. Ez valóságos lázalom lehet egy olyan republikánus számára, mint ön!

J.-P. Ch.: Én személyesen nem voltam híve ennek a formának, s szerintem a központi bankot egy gazdasági kormányzatnak kellene egyensúlyban

tartania. Végül is nincs szükségünk Franciaországban „egy német veszekedésre” Európa természetéről... Európa nem föderáció és nem könföderáció. Olyan valami, amit soha, sehol nem írtak le, és amely nem hasonlít a Német-Római Szent Birodalomra!

J. F.: Kerestünk egy semleges német szót a föderáció helyett. De franciául és angolul az is csak föderáció. Akkor belenyugodtunk. El kell fogadnunk azt a tényt, hogy a föderáció szó a legmegfelelőbb.

J.-P. Ch.: Nem látom, hogyan osztják meg a kompetenciákat a vágyott föderáció és a nemzetállamok között. Mert ma az Európai Unió mindenben kompetens, a tengelyek hosszúsága, a vadászvad kezdete és a füst kibocsátások dioxintartalma tekintetében egyaránt, és mindezt nem fogjuk újra nemzetivé tenni. De valójában mi tartozik majd a nemzet kompetenciájához? (...)

– Befejezésként két rövid kérdés: Fischer úr, nem érzi kényelmetlenül magát, amikor „normalitás”-ról beszél Németországgal kapcsolatban?

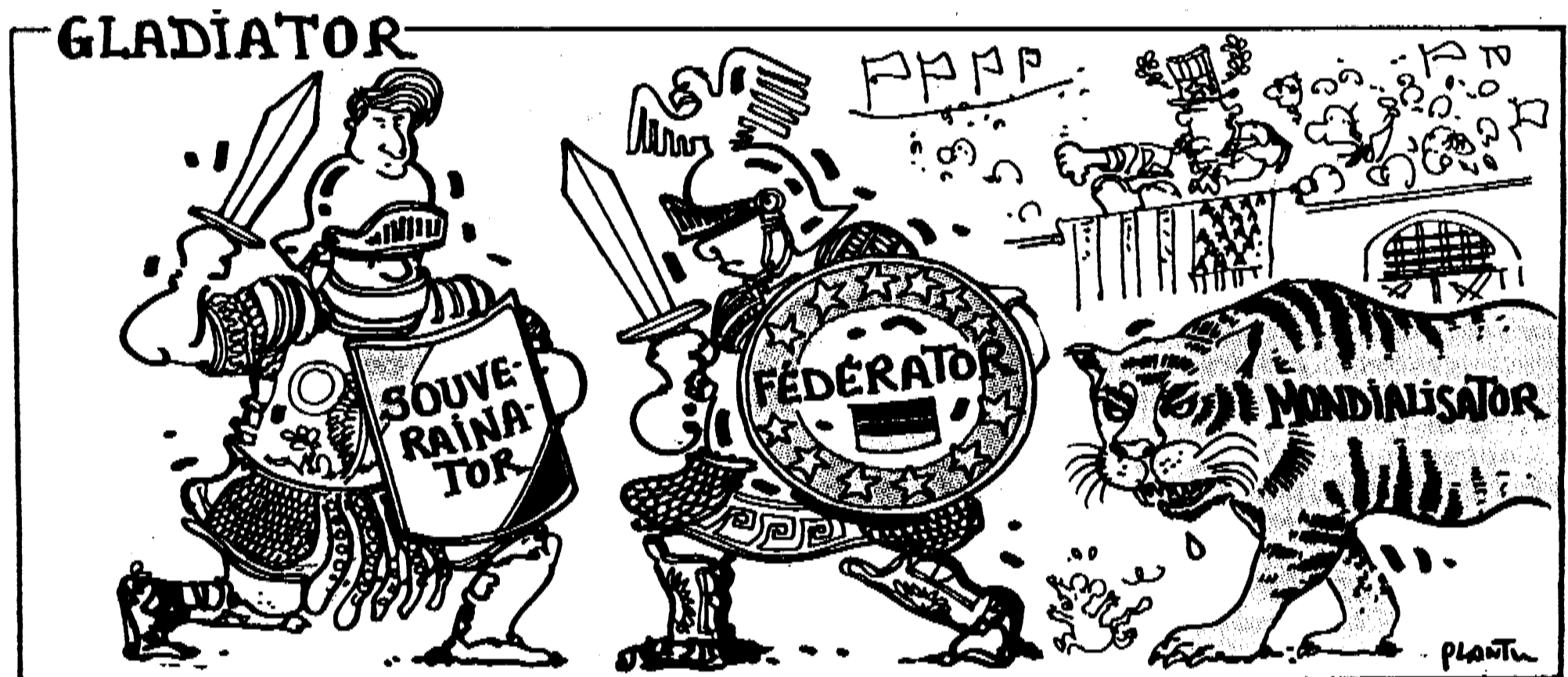
J. F.: A normalitás nem azt jelenti, hogy egy vonással áthúzzuk múltunkat. Ne legyen félreértés. De az „európai normalitás” azt jelenti, hogy jól érezzük magunkat határaink között. Nemzetállamunkon belül, az összes megosztottságokkal kapcsolatos felelősségvisszéléssel.

– Chevenement úr, ennek a vitának a végén még mindig úgy gondolja, hogy Németország a Szent Birodalomról álmodik?

J.-P. Ch.: Ez csak egy szellemes bemondás volt, de voltaképpen pedagógiai célzatú. A poszt-nacionális kísérteket a nemzet-előtti tükrében vázoltam fel, egy oligarchikus lényegű politikai zibvásárt, amely felé véleményem szerint, félő, hogy haladunk. E veszélyrel szemben nem látok más megoldást, mint a demokráciát és a közösen folytatott vitát.

FORDÍTOTTA: OSVÁTH Annamária

Kérdezték: Jacqueline Hénard, Roger De Weck (Die Zeit) és Daniel Vernet (Le Monde). A Le Monde 2000. június 21-i számában megjelent beszélgetés rövidített változata.

KELEMEN Attila

Meg fogod bánni

valószínűleg mindenhol „kötelező” mosolygni feleink lerészegedéssel kapcsolatos viccein. Ez a jó szándék jele. Akár egy rítus: a piával kapcsolatos poénkodással teszteltem, rendben van-e minden közöttünk, ő pedig a poén „értésével” jelzi, ha igen. Ha valaki nem iszik, vagy nem veszi a poént, tette okvetlenül magyarázatra szorul.

Azt hímnénk, hogy buliba azért járunk, mert szükségünk van a kikapcsolódásra. Ez így is lehet, csak hogy a romániai magyar frissen végzett diákok bulijai nem csak a lazulásról és tombolásról szólnak, hanem a tökéletes tehetetlenségéről is. Akik jól érzik magukat ezekben a bulikban, beteljesítették romániai magyar sorsukat. Ez a sors olyan nyomasztó, mint egy néha megakadó szívetjel. Ami itt következik szándékosan kicsit kiélezett vázlat. Amiből kiindul, nyilván nem általános, de nem is akcidentális. De pont elég notórius ahhoz, hogy méltó legyen egy skiccre. Ami talán vitaindító.

A humor forrásai

Az ital, a szex és a románok: egy fiatal magyar értelmiségi számára ezek a humor fő forrásai. A helyzet nem annyira kétségbeesítő, mint amennyire tűnik, mert kevés bulin alakul úgy, hogy állandó, reggelbe nyúló humorizálás folyjon. Ez az egészet elviselhetetlenül fárasztóvá tenné, s akkor mi végre az egész? Inni mindenhol szokás, és

sokkal, amelyekkel a magyarok felruházzák őket, létezni nem lehetséges. Vagyis a románok nem léteznek, csak mint problematika, és a humor illetve nagy mennyiségű romániai magyar nemzeti frusztráció forrásai. Románokat ugyan lépten-nyomon lehet látni, de ezek csak kóbor szellemek, amelyek létünk és, tegyük hozzá, saját létünk elviselhetlenségére spekulálnak. Kíméletesebb interpretációkban a románok tévednek. Kegyetlenebbekben még csak nem is tévednek, mert alkalmatlanok a tévedésre is. A románok, minthogy soha nem emberi lények halmazaként tematizálódnak, hanem a poénok absztrakt célpontjaiként, bármi bűnt felvehetnek, sőt esetleges erőnyelük is valamiféle kollektív jellemhibájuk aspektusa lehet csupán. A románok bűnösségének folyamatos megállapítása sokféle módon ritualizálódott, de leginkább a humorban. A románok létét csak hasonló elhárító rítusokkal tudjuk elhárítani. Nem másodlagos, hogy ezzel saját tehetetlenségünk vastag részét is letudhatjuk.

Az egók

A frissen végzettek bulijain nagy valószínűséggel jelen vannak olyanok is, akik legálább pár hónapot Magyarországon töltöttek. Ha csak látogatónak jöttek haza, akkor azért, ha kényszerből, akkor azért, ha lelkiismereti okokból, akkor pedig azért minden okuk meglehet arra, hogy az ilyen bulikon valami ne legyen rendben a fejükben. 1. Elmész, és ki nem maradsz, ha visszajössz egykori barátá-

id közé: meg fogod bánni. 2. Elmész, de nem maradsz kint, pedig erre számítottál, és bizony a helyett, hogy ott építged kis sorodat, vissza kellett jönnöd a nagy semmi-be; hát persze, hogy minden reggel azzal kelsz, hogy megbántad. 3. Visszajössz lelkiismereti okokból, ezért amolyan nyomorult hőnek érzed magad, mert senki nem méltányol, és te magad is kezdesz arra gondolni, hogy azért vagy itthon, mert kint nem voltál elég jó. Itthon viszont semmihez sem vagy elég rossz, még ha görcsös és frusztrált vagy is, és még el sem kezdted, amit tenni akarsz, már megbántad, mert feleslegesnek érzed, úgyhogy inkább nem teszel semmit, amit pedig utólag meg is bánsz, mert mégiscsak jobb a valami, mint a semmi. Bármi legyen, ott vagy, vagy itt vagy, vagy-vagy, de mindenképpen meg fogod bánni. Tudni lehet: mindenképpen meg fogod bánni.

Melankólia igen, ironia nem

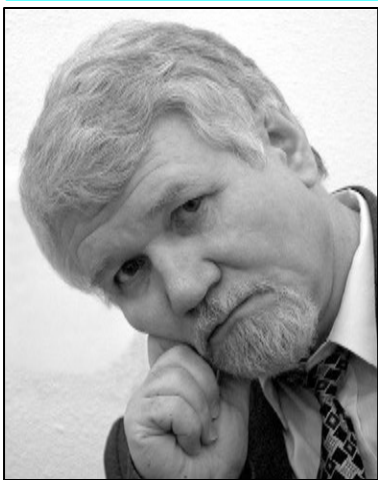
Ehhez hozzá járul még, hogy nincs pénz, amiről szintén elég sokat szokás beszélni. Leginkább az a nyomasztó, hogy ennek folytán a fiatal értelmiségi nem juthat hozzá azokhoz a kultúrtevékenységekhez, amelyek normális metabolizmusához szükségesek. Ezért sokkal nagyobb becsben tartják, és sokkal ökonómikusabban kezelik azokat a hordozókat, amelyek az értelmiségi létezéshez szükséges információkat tartalmazzák, és természetesen nagy áldozatok árán lettek megszerezve. Normális üzemmódban, hanyagsággal és egészséges felületességgel szokás számba venni ezeket az információkat, de nálunk nem. Mi alaposan és mereven olvasunk. Alaposan és mereven beszélünk, ami persze nem összeegyeztethető. Ugyanakkor, a tájékozatlanság palástolására, maguktól is jöttek a mindenféle piti technikák. Innen a rohadt melankólia, ami

– amit elhallgatunk, és észre vesszük magunkat – beüzemel.

Amiről nem esik szó

Az RMDSZ és kormányzati szerepvállalása így vagy úgy, de fel-felmerül. Abban szinte mindenki egyet szokott érteni, hogy 1. az RMDSZ egy nagy csődtömeg; 2. az egész egy nagy csődtömeg; 3. az RMDSZ-re szüksége van ennek a csődtömegnek, mert nélküle nem mehet Európába; 4. viszont az RMDSZ-szel sem mehet a cucc Európába, mert egy nagy csődtömeg, és hiába az egész, bármit is tenne; 5. az RMDSZ-nek meg kellene zsarolnia a cuccot, hogy csak akkor megy bele, ha tényleg megyünk Európába, és ha nem, akkor nem. Rajtunk ugyan nem múlik, de éppen ezért nem. Viszont ennek semmi értelme, mert bármi van, menni akkor sem. Mert igen vagy nem: nem. Arról viszont nem szokott szó esni, hogy rajtunk is múlik, és ha így, akkor igen, és ha nem, akkor is igen, mert ez a mi játszmánk is, és egyedül azt tehetjük, hogy igen, mert igen, igen, igen, még akkor is, ha alapvetően nem. De ez bonyolult, mert a kóbor, nekünk és, tegyük hozzá, magunknak is rosszat akaró szellemekkel nem lehet, emberszabásúaknak kell vennünk őket, ami egy romániai magyar fiatal értelmiségi buliban még viccnek is rossz. Nem szokott szó esni arról sem, ami még háborús helyzetben is téma: a nemzedékiségről. Ez egy nemzedékutad nélküli nemzedék, vagyis nem létező nemzedék. Árnycok árnyéka. Mint hogy nem szokott róla szó esni, arról sem eshet szó, miért nincs szembenállás és akarat. Miért nincs intézményesült underground viták, kritikus szellem, az értékek átértékelése, kreatív felületesség sebesség.

Hogy miért nincs a tételt bíró dolgok felismerése.

ÁGOSTON Hugó

Bukarest mint provincia

szerzetesei és híveik képében; s csak nemrég tudtam meg, hogy a Tüzoltótorony Széchenyi István ittjártakor adott tanácsára épült (nemhiába lett hát a neve a „folyosó”-t hangutánzó Fojšor).

Mondom, mindezeket nem tudtam, de a románok pompás névadó fantáziája nekem is megmozgatta a képzeletemet. Különösen az utcanevek ragadtak meg, amelyek tele voltak hol gyengédséggel, hol ravasz kifejezőerővel, hol pedig – úgy érzem: számomra örökké megfejthetetlen – titokzatossággal. Vaporul lui Assan (Hasszán hajója?), Cădere Bastiliei (A Bastille eleste), Oborul nou (Újvásár), Teiul Doamnei (A nagyszony hársfája), Domnița Anastasia (Anasztázia küsaszszony) – az ilyen utcanevek láttán, többnyire esti sétákon, kéjes borzongás fogott el. Másokon meghatódtam: hol van még a világon utcanév szentelve olyan nemes lelki tulajdonságoknak, mint amilyen az áldozatkészség, az odaadás (Abnegației), a barátság (Amicitiei), az éneklés (Cântarei), a jószerecse (Fortunei), a mélabús gyöngédség (Duiosiei), az elegia (Elegiei), a szorgalom (Hârmicieii), az idill (Idileii), a halk moraj (Murmurului), a tökéletesedés (Perfecționării), a vers (Poeziei), az emlékezet (Amintirii), az elmélkedés (Meditației), a trilla (Trilului), a vidámság (Veseliiei) és hasonlóknak? ... Mennyi költői lelemény! Rengeteg utca neve szinte a kisváros hangulatát idézi. Igaz, a szocializmus éveiben születtek otromba elnevezések is, de most nem erről van szó. Hanem a lelki dimenzióról, a lelkiütnékről az állandójáról, amit sem a nagyváros, sem az ideológiai egneműsítő kényszer nem tud megnyomorítani. Mintha csak maguk is kollektív, népköltészeti alkotások lettek volna, úgy érzem, ezek a költői utcanevek többet elárulnak a városokról, múltjukat is beleértve, mint a „nagy történelem” feljegyzte események, lelkiütnékről, mint a nemzetelket taglaló, különben is manipulált traktátusok. (Dumitru Draghicescu 1907-ben megjelent alapvető „összehason-

lító néplélektani” munkájáról – Din psihologia poporului român (A román nép pszichológiája) –, amelyet 1996-ban adtak ki újra, természetesen nem is hallhattunk, történelmi materializmuson nevelt-ideomított sutyerakok.) Szóval azt akarom mondani, hogy az ilyen jelekből, konnotációkból, metakommunikatív gesztusokból jobban meg tudtam ismerni fővárosi lakótársaimat, mint ha tanulmányokat végeztem volna. Ebben azért vagyok biztos, mert így szerzett ismereteimet mindig jobban tudtam hasznosítani különböző élethelyzetekben, mint elméleti olvasmányaimat.

Mindezekhez még egyetlen dolgot. 1980-ban a földrengés-rongálta másfél szobás Colentina utcai tömbházlakásból a Traian utcába költöztünk. Örömet hatványozta, hogy – szinte hihetetlen – a Traian utcára merőlegesen, kapunkkal szemben: ott van, nem más van ott, mint az Idő (Timpului) utca. Micsoda kilátás: dolgozószobám egyik ablaka az időre néz! Mindig gyötörően foglalkoztatott az idő, a perverz mód, ahogy velünk, élőlényekkel bánik. Most, azóta nyugodt vagyok e tekintetben – csak ki kell néznie az ablakon. Ráadásul a többi kategória sincs nagyon messze: a Tér (Spațiului), a Lét (Existenței), az Örökkévalóság (Eternității) és a Szimmetria (Simetriei). Hisz végül is mi van messze, térben és időben? Csak az, amit messzinek érzünk.

Ó (és ó, és ó), idő szaga

Amikor fennebb azt írtam, hogy nem nagyon voltak ismereteim a román főváros múltjáról és az itteni magyarokékról, természetesen nem azt gondoltam, hogy nem is szerettem volna, hogy legyenek. A hivatalos múlt nem foglalkoztatott, de amikor például Mircea Eliade írásainak némelyikében egy-egy couleur locale-ra akadtam, s ha még ráadásul a lakásom környékéről is (ó, a Mintuleasa utca! – régen az „a mintui” azt jelentette: megmenteni, ahogy a „mintuitor” megváltót tesz), egészen meghatódtam. Azok a színek, hangok, illatok!

Milyen izgalmas lehet – úgy tudom, Nyugaton van is divatja – egy város egykori színeinek, illatainak, hangkörnyezetének rekonstruálása!

Ha nem is a régmúltba, de harminc évre visszamenőleg a szagok, illatok, az olfaktív ingerek világába el tudnám kalauzolni az olvasót, persze csak a szavak segítségével, és messze nem akkora megjelenítő erővel, mint teszi például Peter Süskind *Parfüm* című híres regényében, amelyet egyébként nagy élmény volt Bukarestben románul olvasnom. Annál is inkább könnyű a szagstalker dolga, mert ennek a „szagtörténelemnek” a fővárosban van egy állandója, majdhogynem azt mondtam, kontinuitása – ez pedig a hivatalokban terjedő főzelékszag. Én nem tudom, miként történik, de ha egyszer egy hivatalban bármit esznek, abból főzelékillet lesz. (Illet? Éppen illat is lehetne, ha alapja nem az égett hagyma kigőzölgeése lenne.) Elmegy az ember részletet fizetni – ez két okból jelentésszerű: egyfelől mert az épület a város kellős közepén van, másfelől mivel nap mint nap sokan keresik fel – s kérem, már a portás józúen falatozik, menüjének alapját pedig megfellebbezhetetlenül a hagymafélék változatos családjá alkotja. De miért is vele kezdtem, hiszen már az utcán, az egyik legregőbb közközház falának támaszkodva ott ül egy terebélyes, nehézsúlyú koldus, akit én eddig még kizárólag zabálás közben láttam. Bent aztán, ahova az ember fizetni megy (persze több szakaszban, a bürokrácia bugyrait végigjárva), a levegő már változatosabb főztek, fogások szagmolekuláival van tele.

Igen, azt hiszem, miután a gyorsétkeztőkben, bisztrókban, restikben szagelszívó berendezéseket szereltek fel, lassan már csak a hivatalok őrzik a román konyha meghitt ételféleségeinek, maradandó alkotásainak olfaktív nyomainak. Ami még meghatározható is lehetne, ha történetesen nem viseltetnék még kintjáró egyetemista koromból előítélettel a főzelékszaggal szemben, amelybe, mint említettem minden ételszag torkollik.

Most, hogy ezeket a sorokat írom, jut csak eszembe, hogy a munkahelyi zabálás mögött végül is egészséges életszemlélet, erős személyiségalkat húzódik meg. Hisz nem kis jellemző és nonkonformizmus

kell ahhoz, hogy egy hivatalnoknál nem törődve a várakozókkal, tempósan befejezze a töltött káposzta zafjának kimártogatását, vagy hogy pajzánabb példát említsék, szája-ból kilógó virslivel kérdezze meg az ember-től, hogy mit óhajt. (Ó, ha én azt meg merném mondani neki! Ha én meg merném mondani, hogy ne teli szájjal foglalkozzék velem!) Bár lehet, hogy zaf meg virsl nélkül rosszabb volna. Lehet, hogy akkor ideges lenne, kiabálna velem, esetleg többet írna a számlámra.

Az ember lelki üdvösségével foglalkozó hivatalokban, a templomokban egyszóval uralkodik, hogy a hívek orrukon keresztül is mind ugyanazokhoz a benyomásokhoz, állomokhoz, képzelmekhez, eszményekhez jussanak. A bukaresti hivatalok szintén a szagok közösségalkotó erejére alapoznak. Szemmel láthatóan megelégedve arról az aforizmatikus tömörségű és érvényű megállapításról, hogy ahol bűz van, ott nincs tekintély, s ahol nincs tekintély, ott nem lehet rendes ügyvitel.

De hát ki beszél itt ügyvitelről?

PROVINCIA
www.provincia.ro

ELNÖRSÉGEZŐTÁRS

Ágoston Hugó
Bakk Miklós
Mircea Boari
A.I. Cistelean (felelős szerkesztő)
Marius Cosmeanu
Caius Dobrescu
Sabina Fati
Marius Lazar
Molnár Gusztáv (felelős szerkesztő)
Ovidiu Pecican
Traian Ștef
Szokoló Elek
Daniel Vighi

LAPZENEZŐTÁRS

Hadházy Zsuzsa

ADMINISTRÁCIÓ

Ádám Gábor

LAPTÉRT

Könczey Elemér

Cím: 3400 Kolozsvár, Tebei u. 21
td: 064-420-490, fax: 064-420-470
e-mail: gmlnlar@edrc.os.ro

A Provincia a Nyílt Társadalom Alapítvány támogatásával, a Kronika napilap mellékleteként havonta jelenik meg.